

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Přechod k demokracii v Československu
1989**

Monika Tůmová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Učitelství pro střední školy

Studijní obor Učitelství pro střední školy: ZSV a GEO

Diplomová práce

**Přechod k demokracii v Československu
1989**

Monika Tůmová

Vedoucí práce:

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, květen 2015

.....

Ráda bych tímto poděkovala svému vedoucímu práce, panu PhDr. Vladimíru Naxerovi, Ph.D, za jeho cenné rady a připomínky, a především za jeho trpělivost při vedení mé diplomové práce.

Obsah

1 ÚVOD	4
2 NEDEMOKRATICKÉ REŽIMY	8
2.1 Popis vybraných nedemokratických režimů	9
2.1.1 Defektní a pretotalitní autoritářský režim a hybridní demokracie	10
2.1.2 Totalitarismus	10
2.1.3 Autoritarismus.....	12
2.1.4 Posttotalitní autoritářský režim	14
2.2 Přechody k demokracii.....	15
2.2.1 Fáze přechodu k demokracii	16
2.2.2 Typologie přechodů k demokracii.....	17
3 VÝVOJ KOMUNISMU A PŘECHOD K DEMOKRACII V ČESKOSLOVENSKU (1945 - 1989).....	19
3.1 Politicko - historický vývoj v Československu 1945 - 1948... 19	
3.1.1 Klasifikace režimu v Československu 1945 - 1948	24
3.2 Politicko - historický vývoj v Československu 1948 - 1968.. 25	
3.2.1 Klasifikace režimu v Československu 1948 - 1968	27
3.3 Politicko - historický vývoj v Československu 1969 - 1989 .. 28	
3.3.1 Klasifikace režimu v Československu 1969 - 1989	30
3.4 Pád komunismu a přechod k demokracii v Československu v roce 1989.....	32
3.4.1 Období reform na konci 80. let	33
3.4.2 Vzestup opozice v Československu	34
3.4.3 Signály vedoucí k pádu režimu	37
3.4.4 Pád režimu v Československu 1989	38

3.5	Povaha odstraňovaného režimu.....	41
3.6	Příčiny pádu režimu v ČSSR - Stepanova klasifikace	42
3.7	Typologie přechodu k demokracii aplikované na Československo	43
3.7.1	Typologie přechodů k demokracii dle S. Huntingtona	43
3.7.2	Typologie přechodů k demokracii dle Karlové a Schmittera	44
3.8	Etapy přechodu k demokracii v Československu	45
4	ZOBRAZENÍ TÉMATU PŘECHODU K DEMOKRACII PŘI VÝUCE V PŘEDMĚTU ZSV	48
4.1	Vzdělávací programy a jejich systém	49
4.2	Rámcový vzdělávací program	51
4.3	Hodnocení učebnic pro výuku základů společenských věd .	53
4.3.1	David, Roman: 1996. <i>Politologie. Základy společenských věd</i> . FIN: Olomouc.	54
4.3.2	Bílý, Jiří: 2005. <i>Základy společenských věd. Základy státovědy, politologie a sociologie</i> . Eurolex Bohemia: Praha.	55
4.3.3	Adamová, Karolina - Křížkovský, Ladislav: 2000. <i>Základy politologie</i> . C. H. Beck: Plzeň.....	56
4.3.4	Drábová, Renata - Zubíková, Zdeňka: 2007. <i>Maturita. Společenské vědy</i> . Fragment: Praha.....	56
4.3.5	Dvořák, Jan a kol.: 2008. <i>Odmaturuj! ze společenských věd</i> . Didaktis: Brno.....	57
4.3.6	Shrnutí hodnocení učebnic.....	58
4.4	Dotazníkové šetření	59
5	ZÁVĚR	68

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	72
7 RESUMÉ	77
8 PŘÍLOHY.....	78

1 ÚVOD

Tématem předkládané diplomové práce je přechod z nedemokratického režimu do demokracii v Československu na přelomu 80. a 90. let minulého století. Přechodová fáze byla pomyslným mostem k demokracii po téměř půlstoletí komunistické moci, která již po skončení druhé světové války přebírala v Československu postupně otěže vedení do svých rukou. V průběhu zmíněného půlstoletí následovalo několik typů komunistického režimu v Československu. Každý tento režim má i svůj charakter a ten je zcela zásadní ve chvíli, kdy je odstraňován a dochází tak k přechodu například k demokracii.

V této diplomové práci provedu analýzu režimů a přechodů, jejich klasifikaci a charakteristické rysy. Tato analýza je důležitá pro následné srovnání vývoje komunistického režimu a poté i typu přechodu k demokracii na základě vybraných typologií. Je totiž důležité, jak bylo uvedeno výše, znát celkovou povahu režimu a také to, kde je samotný moment zlomu při přechodu k demokracii.

Analýza přechodu k demokracii v Československu však není mým jediným cílem v předkládané práci. Vzhledem k tomu, že studuji učitelství obor pro střední školy, považuji za důležité zjistit, zda se téma přechodu k demokracii v Československu i s jeho momentem zlomu v podobě "sametové revoluce" vyučuje. A pokud ano, jakým způsobem je žákům téma předkládáno. S přechodem od jednoho režimu k druhému samozřejmě, jak jsem již zmínila, souvisí i typ a povaha odstraňovaného režimu. V případě Československa je paleta typologie jednotlivých etap režimu poměrně pestrá. Právě z toho důvodu chci zjistit, jaký prostor je věnován též typům režimu.

Vím ze svých vlastních zkušeností podpořených výstupovou praxí na střední škole, že tématu transformace režimu v Československu (potažmo "sametové revoluci") je vyčleněn prostor jak v předmětu Základy společenských věd (ZSV), tak i v předmětu dějepís. Jedním z

mých aprobačních předmětů je ale ZSV, budu se tak tímto tématem zabývat právě v rámci tohoto předmětu.

Diplomová práce si tak klade za cíl především analýzu přechodu k demokracii v Československu na základě vybraných typologií, dále navíc i průzkum prostředí vytipovaných škol středního stupně vzdělávání s tím, abych zjistila, jakým způsobem je ono téma vyučováno, zda jej i učitelé považují za důležité a kolik mu v hodinách věnují času.

Práce je s ohledem na vymezené cíle rozdělena na dvě stěžejní části. První část je pojata jako analýza režimu a přechodů k demokracii s aplikací na Československo. Druhá představuje znázornění tohoto tématu v rámci výuky předmětu ZSV na středních školách. Výsledkem by mělo být propojení obou těchto částí, neboť na hlavní téma práce právě navazuje zmapování výuky tématu v praxi. Teprve na základě výsledku mohu poté zhodnotit, je-li při hodinách ZSV uplatněno vytyčené téma. Z pohledu metodologického je celá práce pojímána jako případová studie.

Samotná práce je rozčleněna do několika kapitol. V první části představím obecné teoretické přístupy a dělení nedemokratických režimů. Na ně navazuje typologie přechodů a jejich etapy.

V následující kapitole je charakterizován vývoj komunistického režimu v Československu od postupného uchopení moci po druhé světové válce až do transformace režimu v roce 1989. V Československu se projevilo několik etap režimu přes pretotalitní autoritativní režim až po posttotalitní autoritativní režim. Pro tuto práci jsou stěžejní především 80. léta a vývoj vedoucí k přechodu, ale přesto je nutné nejprve v přiměřeném rozsahu charakterizovat komunistický režim v průběhu času.

Na začátku kapitoly je tak věnován jistý prostor politicko - historickému vývoji v určitých obdobích, a to v letech 1945 - 1948, dále 1948 - 1968 a 1969 - 1989. Všechna tato období jsou jednotlivě popsána i z hlediska klasifikace režimu. Následuje stěžejní část kapitoly, která

mapuje signály vedoucí k pádu režimu a hybatele, které mají podíl na následném zhroucení komunistického režimu. Zde užiju Stapanovu klasifikaci, která vymezuje možné způsoby ukončení režimu (v tomto případě s ohledem na Československo). Pro část, která popisuje přechod k demokracii, užiju typologii Samuela Huntingtona a také typologii Karlové a Schmittera. S přechody souvisí i etapy, jinak také fáze, přechodu. Ty pro případ Československa vymezím na základě typologie dle Przeworského.

Druhá část práce je znázorněním vytyčeného tématu s ohledem na to, jak se na středních školách vyučuje.

První část je zaměřena na prostudování Rámcových vzdělávacích programů (RVP). Úkolem je zjistit, zda stát zastoupený v tomto případě Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) zahrnuje do výuky téma přechodu k demokracii v Československu a zda má obeznámit i typem režimů. Pokud jej Rámcový vzdělávací program obsahuje, učitelé jsou povinni zahrnout dané téma do výuky.

Následující část analyzuje vybrané učebnice určené pro předmět ZSV/OV. Zde je totiž důležité zjistit, mají-li učitelé vůbec dostatečně vyhovující podklady pro výuku, jak a zda je v nich cílové téma obsaženo, popsáno. Téma transformace režimu v Československu a celkové povědomí o nedemokratickém režimu, který byl stěžejním v naší zemi téměř celé půlstoletí, považuji za významné obzvláště v případě žáka středního stupně vzdělávání.

V další části analyzuji odpovědi z dotazníkového šetření. Vytvořený dotazník je určen učitelům vybraných středních škol, kteří mají aprobaci v předmětu ZSV/OV. Výsledky dotazníkového šetření poukáží reálný pohled v praxi, tedy při výuce Základů společenských věd na středních školách. Zda výsledky korespondují s tím, co vymezuje Rámcový vzdělávací program. Kromě dotazníkového šetření a jeho výsledků ukáže i již zmíněná analýza učebnic, zda je vytyčené téma vyučováno.

Střední školy, na které byl odeslán dotazník, jsou v Jihočeském kraji. V tomto kraji jsem se narodila a absolvovala většinu stupňů vzdělávání. Navíc v jihočeském kraji na jisté střední škole probíhala i má souvislá výstupová praxe. Ta mi umožnila vytvořit kontakty s některými učiteli ZSV, které jsem tak mohla pro své dotazníkové šetření využít, stejně tak jejich další kolegy. Právě z těchto důvodů jsem dotazníky rozeslala v rámci středních škol v Jihočeském kraji.

Vzhledem k tématu předkládané práce využiji hlavně česky psané zdroje, jelikož jich je dostatečné množství a v odpovídající kvalitě. O vymezeném tématu se zmiňují patrně všechny základní a dobře dostupné knihy věnující se politické vědě. Pro svou práci tak užiji publikaci Politický systém České republiky autorů Cabady a Vodičky, dále Přehled politických teorií Blanky Říchové či knihu autorů Balík a Kubát, kteří klasifikují totalitní a autoritářské režimy. V případě typologií přechodů využiji i publikace Samuela Huntingtona či Juana J. Linze.

Pro část, která znázorňuje vybrané téma v předmětu ZSV, je literatura složena převážně ze zdrojů internetových. Těmi jsou například Rámcové vzdělávací programy. V této části také analyzuji vybrané knihy ZSV.

2 NEDEMOKRATICKÉ REŽIMY

Výzkumy na téma nedemokratických režimů nejsou v politologické sféře nikterak novými. Už více než padesát let jsou jednou z disciplín, kterým je věnována poměrně velká pozornost. Proč je tomu tak? Proč právě studiu nedemokratických režimů patří taková pozornost? Mimo jiné proto, že v průběhu posledního půlstoletí tvořily ve světě nedemokratické režimy více než padesátiprocentní převahu nad režimem demokratickým (Balík - Kubát 2004: 9).

Typologií nedemokratických režimů je velké množství. Nemají sloužit jako dogma, ale hlavně jako jakési vodítko ke snazšímu porozumění konkrétního případu, a to právě na základě stanovení obecného typu (Ženíšek 2006: 27). Je třeba zmínit, že v sociálních vědách vytvořená teoretická typologie nemůže nikdy přesně odpovídat společenské realitě. Jednotlivé kategorie nedemokratických režimů je tak nutné chápat jako ideální typy, ke kterým se praktické příklady více či méně přibližují. (Ženíšek 2006: 68).

Typologie režimu je důležitá také z pohledu konkrétního přechodu k demokracii. Proto je nezbytné znát právě charakter režimu, který je odstraňován (Ženíšek 2006: 27).

Nedemokratické režimy byly kategorizovány mnohými autory. Jedním z nich je například Samuel P. Huntington. Ten provedl rozdělení nedemokratických režimů na základě toho, jak snadno, případně nesnadno, se od nich přechází nebo odchází (Ženíšek 2006: 27).

Dle něho na sebe nedemokratické režimy berou rozličné podoby. Všeobecně se dají rozčlenit do tří skupin, a to jako systémy jedné strany, jako vojenské režimy a dále jako personální diktatury. To platí pro režimy takzvané třetí vlny, které se demokratizovaly koncem 80. let minulého století (Huntington 2008: 112).

Systémy jedné strany jsou charakteristické vznikem prostřednictvím takzvané vnitřní revoluce či vnucením. Určujícím znakem je monopol moci, a to v rukou jedné strany. Strana také svou vládu ospravedlňovala na základě ideologie. Příkladem takových systémů byly komunistické satelitní státy střední a východní Evropy, či komunistické státy jako Tchaj-wan v době vlády Kuomintangu, případně Mexiko či Keňa (Ženíšek 2006: 27; Huntington 2008: 112).

Vojenské režimy dle Huntingtona charakterizuje moc v rukou armády. Tyto režimy vznikají zpravidla prostřednictvím vojenských převratů. V minulosti byly typickými představiteli tohoto typu režimu státy Střední a Jižní Ameriky.

Personální (osobní) diktatury jsou takové typy režimů, kde moc je vázána na jednu charismatickou osobu. Tento typ diktatury je obvykle zakončen buď násilným přechodem k demokracii, případně smrtí diktátora. Příkladem onoho režimu byl autoritářský režim generála Franka ve Španělsku (Ženíšek 2006: 27-28; Huntington 2008: 112).

Huntington však není, jak už bylo výše uvedeno, jediným autorem, který se zabývá nedemokratickými režimy. Dalším takovým je i Giovanni Sartori. Tyto režimy¹ rozlišil ještě na despocii, tyranii, despotismus, autokracii, absolutismus a také autoritarismus a totalitarismus. Poslední dva jmenované režimy autor vztahuje až k 20. století. K nedemokratickým režimům můžeme také přiřadit ještě sultanistické či posttotalitní režimy (Ženíšek 2006: 29).

2.1 Popis vybraných nedemokratických režimů

V následujících řádcích popíšu čtyři, potažmo pět, typů nedemokratických režimů. Jsou jimi pretotalitní autoritářský

¹ Podrobněji Balík, Stanislav - Kubát, Michal: 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Dokořán: Praha.

režim/hybridní demokracie, totalitarismus, autoritarismus a posttotalitní autoritářský režim, který bývá samostatně vyčleněn. Právě všechny tyto typy byly příznačné pro komunistické Československo, proto jim budu věnovat v následujících podkapitolách více pozornosti.

2.1.1 Defektní a pretotalitní autoritářský režim a hybridní demokracie

Defektní a pretotalitní autoritářský režim vykazuje prvky totality, ale v neúplném provedení. Nejsou v něm totiž zavedeny všechny aspekty, které jsou typické pro totalitarismus. Defektní a pretotalitní režim se pohybuje na škále v prostoru mezi demokracií a totalitou. Tento typ režimu zpravidla plynule přejde k režimu totalitnímu (Ženíšek 2006: 34).

Hybridní demokracie/neúplná demokracie se nachází kdesi na půli cesty mezi liberální demokracií a režimem autoritářským. Hybridní demokracie je charakteristická jistým defektem svobody politické a společenské (přibližuje se tak režimu autoritářskému), ale stejně tak vykazuje i prvky typické pro demokracii (či tak alespoň působí) (Ženíšek 2006: 36). Hybridní režim se projevuje obvykle existencí voleb za účasti více volebních stran. To jej odlišuje od totalitního či autoritářského režimu. Důležitá je ale klíčová kategorie a tou je míra soutěživosti voleb a zda se politická moc rozděluje na rozličné politické strany, které se voleb zúčastní².

2.1.2 Totalitarismus

Jako politologický koncept je právě totalitarismus časově vymezen nejprve dobou fašistického a nacistického režimu, později bylo užíváno

² Bílek, Jaroslav - Lupták, Lubomír. Československo 1945 - 1948: Příklad hybridního režimu. IN: *Středoevropské politické studie*, Ročník XVI., č. 2-3, s. 188-214.

tohoto názvu i ve spojení s režimem komunistickým (Říchová 2006: 225; Ženíšek 2006: 29). Totalitarismus jako takový je produktem moderní doby (resp. 20. století), konkrétně je spojován s meziválečnými léty a můžeme jej chápat také jako konflikt s demokracií (Reiman 2000: 18). Totalitní režimy se dle mnohých přístupů mohly objevit v každé historické době, avšak v poněkud jiných variacích, než jsou typické pro moderní dobu (Říchová 2006: 225-226; Balík - Kubát 2004: 21).

Pojem totalitarismus byl poprvé pravděpodobně užit fašistickým diktátorem Benitem Mussolinim v Itálii ve 20. letech minulého století (Ženíšek 2006: 29; Říchová 2008: 227). Mussolini ale nebyl tvůrcem tohoto termínu, můžeme jej ovšem označit jako člověka, který tento název zpopularizoval (Balík - Kubát 2004: 21).

V současnosti už klasickou definici termínu totalitarismus podali například dva významní američtí vědci - Carl J. Friedrich a Zbigniew K. Brzezinski. Dle jejich společné typologie charakterizuje totalitarismus těchto šest bodů:

1. oficiální ideologie - všichni členové společnosti ji musí přijmout a akceptovat
2. jediná masová politická strana s hierarchickým uspořádáním, obvykle v čele s jediným vůdcem; propojení se státní byrokracií
3. absolutní monopol při kontrole všech prostředků ozbrojené moci - prováděna přímo, či politickou stranou
4. úplná kontrola masové komunikace prováděna za stejných podmínek - viz výše
5. systém fyzické a psychické kontroly celé společnosti prostřednictvím policie, a to za užití teroristických postupů

6. centrální řízení a kontrola ekonomiky³

(Ženíšek 2006: 29-30; Balík - Kubát 2004: 36-37)

Naopak odlišný přístup prosazovala Hannah Arendtová, dle níž je klíčovým prvkem nejen ideologie a proniknutí státu do života celé společnosti, ale i fakt, že tohoto je dosaženo za užití teroru. Giovanni Sartori, italský politolog, ale v totalitním režimu teror nepovažuje za zásadní při uplatňování moci, nýbrž jako prostředek ve fázi prosazování moci. Dle něho je totalitarismus totiž režim dynamický a kromě fáze prosazování je dalším aspektem vývoje ještě fáze stabilizace.

Pojem totalitarismus definoval i další významný americký politolog Juan José Linz. Centrum jedné moci, ideologie, která zcela ovládá a řídí společenský život, a dále masivní politická mobilizace obyvatel. To jsou tři podmínky totalitního režimu podle Linze (Balík - Kubát 2004: 38).

Rozporuplné jsou však etapy tohoto nedemokratického režimu. Linz například vytvořil dvě kategorie odpovídající právě určitým etapám, a to pretotalitní a posttotalitní režim. Wolfgang Merkel naopak dělí totalitní režim na komunistický a fašistický totalitní režim (Ženíšek 2006: 31).

2.1.3 Autoritarismus

V případě tohoto typu režimu je nejprve nutné vymezit jej terminologicky a rozlišit tak pojmy jako autorita, autoritativní či autoritářský. Společný základ pro všechny tyto pojmy je "autorita" (vedení). Ovšem pojem autoritarismus je nezbytné od slova autorita odlišit. Autorita je založena na vážnosti a prestiži daného jedince a je příznačná pro demokratický režim. Naopak v případě autoritarismu či

³ Šestý bod vznikl později a je rozporuplně přijímán. Například ekonomika nacistického Německa totiž nebyla státem zcela kontrolována a ovládána, ale přesto totalitarismus v této době v Německu byl (Balík - Kubát 2004: 37).

jinak autoritářského režimu se tento tím méně o autoritu opírá (Balík - Kubát 2004: 48-49; Říchová 2006: 238).

Autoritativní režimy tvoří samostatnou skupinu vedle režimů totalitních a demokratických. Přínosnou prací věnující se právě problematice autoritářských režimů byla studie od Juana J. Linze. Ten charakterizuje autoritářský typ režimu jako:

1. politický systém s limitovaným, neodpovědným politickým pluralismem
2. chybí vybroušená a vedoucí ideologie - ta je ale nahrazena typickou mentalitou
3. postrádá extenzivní a intenzivní politickou mobilizaci (ta se může objevit pouze v některých etapách vývoje)
4. vůdce či malá skupina uplatňuje moc uvnitř formálně špatně definovaných, ale předvídatelných hranic

(Linz 2000: 161-165)

Pro lepší pochopení Linzovy definice je nutné vysvětlit především pojem "limitovaný pluralismus". Všechny společenské i politické organizace v autoritativních režimech totiž nejsou zcela podřízeny jedinému centru. Tento pluralismus je zřetelný hlavně v oblasti nepoliticky zaměřených organizací. Samozřejmě míra a typ pluralismu se mohou lišit. Společná je ale podmínka, že žádná z těchto organizací a institucí nesmí zpochybňovat podstatu režimu samotného a musí být k němu loajální (Balík - Kubát 2004: 52; Říchová 2006: 239).

Srovnáme-li tak autoritářský režim od totalitního, zjistíme, že v případě právě režimu autoritářského zde postrádáme vůdčí ideologii, mobilizaci obyvatel či snahu o ovládnutí obyvatel a celkovou kontrolu všech dalších součástí života společnosti (Ženíšek 2006: 32).

Linz rozdělil autoritářské režimy do sedmi kategorií podle výskytu určitých atributů. Jsou jimi byrokraticko-vojenský autoritářský režim, organicko-etatistický, mobilizační autoritářský režim v postdemokratických společnostech či společnostech, jež nově nabyly nezávislost, dále rasová a etnická demokracie, defektní a předtotalitní autoritářský režim a posttotalitní autoritářský režim. Poslední uvedený byl však později označen za samostatnou kategorii nedemokratických režimů (Ženíšek 2006: 34).

2.1.4 Posttotalitní autoritářský režim

V devadesátých letech 20. století vyčlenil právě výše zmíněný J. J. Linz spolu s Alfredem Stepanem posttotalitní autoritářský režim jako čtvrtou kategorii vedle autoritářského, totalitního a demokratického režimu. Dle nich totiž vzdálenost a odlišnost od předešlých režimů byla příliš vysoká (Balík - Kubát 2004: 61; Ženíšek 2006: 35).

I zde se objevoval limitovaný pluralismus, avšak méně omezený než v režimu totalitním. Tento pluralismus byl na konci posttotalitní éry hojnější především ve sféře společenské a dával za vznik takzvané "druhé" kultuře. V porovnání s autoritativním režimem se zde ale neprojevuje pluralismus politický a strana plní pořád vůdčí roli v čele s vůdcem byrokratického charakteru. Právě v komunistických autoritativních režimech⁴ skutečnou moc drží ve svých rukách pouze malý orgán (politbyro) (Balík - Kubát 2004: 61-62; Dvořáková - Kunc 1994: 129). Posttotalitní režimy se vyskytovaly hlavně v satelitních státech Sovětského svazu po smrti J. V. Stalina a následném období destalinizace (Ženíšek 2006: 34-36).

⁴ Německý politolog Wolfgang Merkel dělí posttotalitní režimy dle jednotlivých etap fungování na komunistické autoritativní režimy, fašistické autoritativní režimy a teokratické totalitní režimy (Ženíšek 2006: 31).

2.2 Přechody k demokracii

Přechod k demokracii je složitý proces a je tak důležité uvést nejen charakteristiku odstraňovaného režimu, ale i tzv. moment zlomu, či typologii cest přechodů k demokracii (Dvořáková - Kunc 1994: 10; Říchová 2006: 241).

Politologický výzkum o studiu změny politických režimů je možné datovat do sedmdesátých let minulého století pod označením teorie přechodů, jinak též tranzitologie. Rozmach tranzitologie zaznamenáváme hlavně ve spojení se třetí vlnou demokratizace, a to již v 70. letech 20. století s pádem autoritářského Salazarova režimu v Portugalsku, ale především s pádem nedemokratického režimu ve státech střední a východní Evropy na konci 80. let století předchozího (Říchová 2006: 241).

Termín přechod je ovšem velmi sporný. Není jím totiž vystižena sama podstata celého procesu, neboť demokracie nemusí být vůbec jediným možným vyústěním přechodu. Nikdy není jisté, zda onen přechod bude přechodem v pravém slova smyslu a cílem bude přerod nedemokratického režimu v režim demokratický, či naopak dojde ke zvratu, který může vést k další formě diktatury, nebo se přechod k demokracii zastaví na půli cesty. Přechod k demokracii je tak pouze jedním z možných výsledků. V našem případě ale budeme vycházet právě z tranzitologie nedemokratického režimu v režim demokratický.

Dle Dankwarda A. Rustowa je přechod k demokracii procesem nevyzpytatelným a těžko plánovatelným. Výstižně tento přechod charakterizují definice, že demokracie nemusí být předem daným cílem s ukazatelem určujícím směr. Z této cesty lze sejít či se vrátit a cesta samotná se může stát dokonce permanentním cílem (Ženíšek 2006: 20).

Z obecného hlediska je přechodem myšlen interval mezi jedním a druhým režimem (budeme-li brát v potaz přechod z režimu

nedemokratického na demokratický). Pro přechod je typické, že v jeho průběhu nejsou trvale určená a společností přijímaná pravidla hry (Dvořáková - Kunc 1994: 77). V rámci třetí vlny demokratizace, jak ji definuje Samuel P. Huntington, hrálo svou roli i množství rozličných skupin bojujících nejen o moc, ale také za demokracii (Huntington 2008: 122).

2.2.1 Fáze přechodu k demokracii

Problematikou etap přechodů k demokracii se politologové zabývají hojně až v posledních letech, přesto zájem o toto téma projevovali již na přelomu let šedesátých a sedmdesátých (Říchová 2006: 249). V etapách při přechodu ze starého režimu k režimu novému *"aktéři bojují nejen za uspokojení svých bezprostředních zájmů..., ale také o určení pravidel a procedur, jejichž konfigurace rozhodne o vítězích a poražených v budoucnu..."* (Dvořáková - Kunc 1994: 77).

První pokusy o vymezení fází přechodu stanovil v šedesátých letech 20. století Dankward A. Rustow. Přechod k demokracii chápe jako proces, který je dynamický a prochází mnohými rozličnými etapami. Navrhl tři fáze, a to fázi přípravnou, fázi rozhodující a fázi uvykání. Pro první je charakteristické utvoření opozice a také politický boj. Neobjevuje se zde ale ještě samotné odhodlání k demokracii a opozice nemá stále status seriózního partnera, ale i tak si ji hlavní vládnoucí strana začíná uvědomovat. Po vzájemné dohodě mezi nimi přechází první fáze do rozhodující etapy. Kritériem je již společný postoj a shoda názorů obou stran. Poslední je uvykací fáze, nebo jinak také adaptace, tedy přizpůsobení se novému uspořádání (Ženíšek 2006: 78).

Dalším z předních "tranzitologů" je Adam Przeworski. Ten rozlišil přechod k demokracii na dvě fáze, a to na liberalizaci a demokratizaci. Liberalizace je takzvané "otevření" a *"kombinuje pohyb zdola i shora"*

(Dvořáková - Kunc 1994: 84), tedy fakt, že v této fázi dochází k interakci mezi liberálně smýšlející částí elity autoritářského režimu a rozličných skupin v občanské společnosti. Hlavním cílem má být vyřazení konzervativní části uvnitř vládnoucí elity a naopak spojení liberálního křídla a autonomních skupin ve společnosti (Ženíšek 2006: 78-79). V případě úspěšnosti liberalizace je druhou fází demokratizace. Aktivními účastníky jsou zde autonomní skupiny společnosti, které dříve figurovaly na okraji politického systému. S liberálně orientovanou částí elity pak následně domlouvají změnu v pravidlech hry. Jedním z možných vyústění je pak například právě přechod k demokracii (Ženíšek 2006: 81).

2.2.2 Typologie přechodů k demokracii

Při odstraňování starého režimu hraje zásadní roli samotný moment zlomu, který nastolí otevření ke změnám. Důležité tedy je, jakým způsobem starý režim končí (Dvořáková - Kunc 1994: 53).

Již v průběhu osmdesátých let se mnozí autoři snažili sestavit seznam základních možných způsobů ukončení starých režimů a ten porovnat s konkrétním případem. Záměrem autorů bylo postihnout dynamických procesů, které vedly k otevření politického prostoru a umožnily nastolení změn (Říchová 2006: 244).

Jedním z autorů teorie přechodů je například Alfred Stepan. Ten stanovil tři základní možnosti typů přechodu (Dvořáková - Kunc 1994: 54). Patrně nejvýznamnější jsou ale studie z let devadesátých minulého století autorů Terry L. Karlové a Phillipa Schmittera, nebo také Samuela P. Huntingtona ze stejné doby.

Poslední jmenovaný rozlišuje tři typy přechodu k demokracii. Jsou jimi transformace, nahrazení a sjednaný přechod. Transformace započne proces změn. Tu provede v první fázi tohoto procesu elita nedemokratického režimu. Právě elita má rozhodující vliv na změnách

režimu z nedemokratického na demokratický. Nahrazení je přechodem, při němž dochází k vytlačení nedemokratického režimu. Oproti prvnímu typu přechodu zde naopak zásadní roli hrají opoziční síly. Nahrazení je provázeno zhroucením či vojenskou porážkou autoritářského režimu. Při sjednaném přechodu dochází ke společné akci a k dohodě mezi vládnoucí elitou a opozicí. Z pohledu Huntingtonovy klasifikace přechodů bychom mohli přiřadit hroutící se autoritářský režim Československa právě ke sjednanému přechodu (Ženíšek 2006: 68-72).

Poněkud jiný způsob klasifikace navrhli v devadesátých letech 20. století Terry L. Karlová a Phillippe Schmitter. Základem jejich teorie přechodů jsou samotní hybatelé a jimi zvolené strategie, jež jsou nápomocni při přechodu k demokracii (Ženíšek 2006: 73). Oba autoři společně vymezují čtyři typy přechodů. Jsou jimi pakt, vnucení, reforma, revoluce.

Pakt je variantou, při které určují změny elity starého režimu a snaží se dohodnout na kompromisech se všemi zúčastněnými. Vnucení je typem přechodu, v němž se elity snaží prosadit změny pomocí síly. Reforma je charakteristická iniciativou zdola (od mas) a výsledkem je nenásilný kompromis s vládnoucí skupinou. Revoluce naopak upřednostňuje násilný způsob přechodu. Ten je veden zdola, tedy od mas a je namířen proti představitelům vládnoucí moci. Starý režim je tedy poražen silou (Řířchová 2006: 244-245; Ženíšek 2006: 73-75). Tehdejší situaci v Československu dle klasifikace Karlové a Schmittera nejlépe odpovídá reforma. Ta koresponduje s Huntingtonovým sjednaným přechodem.

3 VÝVOJ KOMUNISMU A PŘECHOD K DEMOKRACII V ČESKOSLOVENSKU (1945 - 1989)

Politický systém téměř 45 let prošel zvláště v počátcích (především v období těsně po druhé světové válce) prudkým vývojem. V této kapitole popíšeme politický vývoj s jeho charakteristickými fázemi a s časovými ohraničeními. Podrobněji se budu věnovat hlavně událostem konce 80. let, které vedly až k pádu komunistického režimu, jenž oficiálně započal v listopadu 1989 a završil tak téměř půlstoletí vlády komunistické moci. Protože však toto dění vzešlo z odporu proti tehdy u nás vládnoucímu režimu, považuji za vhodné nejprve v přiměřeném rozsahu charakterizovat právě onen režim a klíčové události od jeho počátků.

3.1 Politicko - historický vývoj v Československu 1945 - 1948

V roce 1921 vznikla spojením levicově zaměřených frakcí Československé sociálně demokratické strany dělnické, Německé sociálně demokratické strany v ČSR, sociální demokracie na Slovensku a dále například Svazu komunistických skupin Komunistická strana Československa (KSČ). Ta se důsledkem výsledků druhé světové války stala velmi významným politickým prvkem pro následujících několik desítek let (Cabada - Vodička 2003: 46; Rupnik 2002: 47-48). Již od samotného vzniku strany docházelo k její radikalizaci (bolševizaci) a jako jedna z mála politických subjektů si i v meziválečném období udržovala svou vcelku početnou členskou základnu a značnou voličskou přízeň (Cabada - Vodička 2003: 46; Rupnik 2002: 58).

V období druhé světové války se stáhlo nejužší jádro KSČ do exilu v Moskvě a začalo zde vytvářet své hlavní programové postoje a cíle, jež by mohlo uplatnit po skončení války. Tyto zásady byly schváleny a podepsány též exilovou vládou prezidenta Edvarda Beneše a také

sovětskou vládou v roce 1943 (Cabada - Vodička 2003: 46; Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 124; Kaplan 1993: 14-15).

Většina Čechů ani během německé okupace a války nepozbyla důvěry k perspektivám demokracie, ale obzvlášť mezi mladší generací posílily sympatie k myšlenkám socialismu a náklonnost k sovětskému svazu (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 124). 5. dubna 1945 nová Československá vláda vyhlásila Košický vládní program, v jehož článku IX zakázala pravicově orientované strany. Ty povolené, spojené s činnostmi zahraničního odboje, vytvořily svazek známý jako Národní fronta. Bylo jich jenom šest: Komunistická strana Československa (KSČ), Komunistická strana Slovenska (KSS, vznikla roku 1939), sociální demokracie, strana národně socialistická, lidová strana a na Slovensku působící Demokratická strana (DS). Později byla připuštěna ještě existence dvou slovenských stran (Strana sl'obody, Strana práce), které měly ovšem význam pouze minimální. Celkový posun politického spektra silně doleva nepředstavoval v tehdejší Evropě nic neobvyklého, naprostou výjimkou však byla takováto úplná destrukce pravicové opozice (Kaplan 1993: 25-26; Cabada -Vodička 2003: 70; Holý 2010: 25). Fungování Národní fronty jako koalice (bez možnosti přechodu do opozice) se dvěma komunistickými stranami (Kaplan 1993: 26; Cabada - Vodička 2003: 70), omezení významu zákonodárního sboru ve prospěch vedení Národní fronty (dále jen NF) a vlády ČSR se silnou účastí komunistických ministrů a státních tajemníků, a rovněž nová podoba místní správy (národní výbory, popř. správní komise také s výrazným vlivem komunistů nebo jejich přívrženců) (Balík - Hloušek - Holzer - Šedo 2007: 133) spolu se zvyše zmíněnou prolevicovou náladou poválečné československé společnosti vedly ke skutečnosti, že krajní levice hned po obnovení samostatné ČSR kontrolovala důležité mocenské pozice a ovlivňovala politický a společenský vývoj ve státě (Cabada - Vodička 2003: 48).

Do roku 1946 existovalo v ČSR provizorní politické zřízení, jehož reprezentanty byly prozatímní Národní shromáždění (parlament činný od 28. října 1945 a tvořený poslanci delegovanými stranami a společenskými organizacemi v rámci NF) a vláda sestavená na základě dohody povolených stran (Kaplan 1993: 47). Tato situace měla být změněna prvními poválečnými volbami konanými 27. 5. 1946. Z nich jako vítězové vyšli komunisté, když KSČ a KSS získaly na celostátní úrovni 38% hlasů a tedy 114 z celkem 300 poslaneckých mandátů (Kaplan 1993: 60; Zeman 1998: 214-215; Cabada - Vodička 2003: 47; Holý 2010: 24-25). Na základě volebních výsledků pak prezident republiky Edvard Beneš jmenoval novou vládu v čele s předsedou KSČ Klementem Gottwaldem. Stalo se tak 2. července. Ve vládě obdržela KSČ 7 křesel, KSS 2 křesla, ostatní strany celkem 7 míst. Dva ministři pak byli bez politické příslušnosti (Ludvík Svoboda, Jan Masaryk). Květnové volby ve svém důsledku vedly k výraznému rozštěpení československé politické scény (Cabada - Vodička 2003: 47; Zeman 1998: 215-216; Kaplan 1993: 63). Úspěch komunistů navíc podtrhlo nabytí rozhodujícího vlivu v národních výborech, v nichž se mandáty přidělovaly stranám právě na základě volebních zisků (Kaplan 1993: 63). Politický systém třetí republiky se následkem komunistických aktivit nakonec stal téměř nefunkčním. Od listopadu 1947 předseda Gottwald už ani nesvolával Národní frontu k politickým jednáním (Kaplan 1993: 64). Přetrvávající napětí vyústilo v konflikt mezi komunisty a demokraty na konci února 1948. Dvanáct nekomunistických ministrů (národní socialisté, lidovci, DS) podalo 20. února demisi na protest proti odvolání osmi vysokých důstojníků Sboru národní bezpečnosti. Tento krok nebyl příliš uvážený. Odstupující ministři se nedohodli na dalším postupu se sociálními demokraty a spoléhali na podporu Jana Masaryka a prezidenta Beneše. Demisi tak nepodala polovina členů vlády, prezident proto nebyl povinen vyzvat předsedu k podání demise celé vlády. Vše nasvědčovalo faktu, že ministři spíše nepočítali s prezidentovým přijetím demisí. Celá akce měla hlavně demonstrativní povahu (Kaplan 1993: 157-161; Zeman 1998: 217;

Smutný 1996: 125-126). Několik dní pak probíhala různá politická jednání. Prezident, jenž s přijetím demise váhal, byl vystaven nátlaku ze strany komunistů, kteří naopak měli zájem na tom, aby Beneš demise přijal a vládu doplnil o nové ministry navržené právě komunisty. Ti neváhali pořádat dokonce masové demonstrace na podporu svých požadavků (Kaplan 1993: 160; Rupnik 2002: 241). Odstupující demokratičtí ministři oproti tomu zůstávali více pasivní (Smutný 1996: 124). Stárnoucí a nemocný prezident, uvědomující si zřejmě také tehdy už jen mizivou možnost návratu k poměrům před vládní krizí, přijal 25. února 1948 demisi oněch dvanácti ministrů. Gottwald zůstal v čele vlády, která byla následně doplněna o komunisty a jejich spojence. Úspěch své věci komunisté oznámili svým přívržencům shromážděným na Václavském náměstí (Smutný 1996: 174-182; Rupnik 2002: 246). V pátek 27. února přijal prezident ústavní slib nově jmenovaných ministrů (Smutný 1996: 190-191). Toto řešení celé situace lze alespoň navenek pokládat za ústavní postup, vynucený však neústavními prostředky. Ovšem po 25. únoru již komunisté nebyli nuceni brát ohledy skoro na nic. Ostatně ještě před Benešovým přijetím demise zakládali komunisté akční výbory NF jak na místní, tak i na ústřední úrovni. Ty fakticky převzaly úkoly státní správy. Dokonce začaly rozhodovat o zatčení, propouštění ze zaměstnání i o zásazích do nejrůznějších sfér společenského života. Rozsáhlé čistky prováděly také státní orgány (Kaplan 1997: 539). Razantně byl snížen počet členů nekomunistických politických stran a jejich vedení se ujali noví funkcionáři dosazení komunisty. V červnu 1948 došlo k přímému včlenění sociální demokracie do KSČ. Nové poměry se markantně projevíly při parlamentních volbách 30. května, které se konaly v ovzduší zastrašování a potlačování opoziční předvolební agitace. Voliči měli k dispozici pouze veřejně odevzdávanou společnou kandidátku NF, na níž nebyl prostor pro žádného opozičního kandidáta. Tento systém poté používal československý komunistický režim až do svého konce. Výsledky voleb byly ještě navíc falšovány, čímž pro kandidátku NF

komunisté docílili oficiálního zisku 86,6% voličských hlasů (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 158).

Tři roky zdržovali komunisté v Národním shromáždění postup na přípravě nové ústavy. Po únoru 1948 však diskuze o ní proběhly v několika málo týdnech (Smutný 1996: 208). Ústava ČSR byla přijata dne 9. 5. 1948. Na některých jejích ustanoveních je patrné, že vznikala ještě před únorem 1948. To se týká například uznání soukromého vlastnictví včetně výrobních prostředků a soukromého hospodářského podnikání⁵. Ve svém celku již ale odráží změnu politických poměrů v Československu. Samotné Prohlášení nové ústavy se odvolává na ruskou Velkou říjnovou revoluci a dělnické hnutí, rovněž deklaruje záměr vybudovat socialismus⁶. Ústava též dost široce vymezuje národní majetek a možnost a postupy případného budoucího dalšího znárodnění⁷. Ústava uzákonila převzetí moci v zemi dělnickou třídou. Právě novou formulaci vůle lidu, dvojznačnost výkladu a celkově nedemokratický základ této ústavy Edvard Beneš odmítal. Bylo mu jasné, že se změnila v ústavu komunistickou. Rozhodl se ji nepodepsat. Pro komunisty to bylo nepříjemné. Prezidentův podpis na ní by jim totiž umožnil vydávat ji za demokratickou. Dr. Beneš však vyjádřil svůj postoj ke komunismu odstoupením z prezidentského úřadu (Smutný 1996: 208-238). Stalo se tak 7. června. Týden poté byl národním shromážděním za prezidenta republiky zvolen Klement Gottwald.

⁵ Srov. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. *Ústavní zákon ze dne 9. května 1948. Ústava Československé republiky* (zejm. §9, §146, §151. , dostupné na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html, 30. 4. 2015.

⁶ Srov. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. *Ústavní zákon ze dne 11. července 1960. Ústava Československé socialistické republiky*, dostupné na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html, 30. 4. 2015.

⁷ Srov. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. *Ústavní zákon ze dne 9. května 1948. Ústava Československé republiky* (§146-§155), dostupné na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html, 30. 4. 2015.

3.1.1 Klasifikace režimu v Československu 1945 - 1948

Pro tento časový úsek rozlišujeme tři vývojové fáze. První z nich je období tzv. Třetí československé republiky (květen 1945 - květen 1946). Právě zde byly vybudovány základy, které ovlivnily vývoj na dalších čtyřicet let (z mnohých uvedu například omezení politické soutěže či devastaci střední třídy). Od druhé poloviny 1946 do poloviny roku 1947 můžeme hovořit o druhé fázi, pro niž je typické zdánlivé vyrovnání politických sil - zvláště těch demokraticky orientovaných vůči komunisticky zaměřeným. Závěrečná fáze je završena tzv. Únorem roku 1948, kdy komunistická moc doznala definitivního vlivu. Únorové události však nemůžeme nazvat politickým převrácením, ale spíše jakýmsi zpečetěním událostí, které začaly dávno předtím (Balík - Hloušek - Holzer - Šedo 2007: 118).

Z hlediska Linzovy klasifikace režimu toto období odpovídá charakteru pretotalitních a defektně totalitních režimů. Objevují se zde totiž v určité míře všechny prvky typické pro tento režim. Tím jsou mobilizace společnosti, ideologičnost režimu, ale také limitovaný pluralismus. Právě pluralismus sice zůstal zachován, ale ve vcelku omezené podobě. Komunistická strana se snažila o monopolizaci a opoziční postoje se jí jevíly jako nepřátelské (Balík - Hloušek - Holzer - Šedo 2007: 120-121).

Dle studie autorů Bílek - Lupták⁸, jež korepondují s označením režimu v publikaci Marka Ženíška, Třetí republika nebyla vůbec poválečným demokratickým obdobím, ale kombinací prvků demokratických s nedemokratickými. Stojí totiž na půli cesty mezi liberální demokracií a autoritářským režimem. Pro tento typ užíváme označení hybridní režim (Ženíšek 2006: 36). *„Demokracie jsou soutěživé režimy se spravedlivou soutěží, kdežto autoritářské režimy jsou*

⁸ Bílek, Jaroslav - Lupták, Lubomír. Československo 1945 - 1948: Příklad hybridního režimu. IN: *Středoevropské politické studie*, Ročník XVI., č. 2-3, s. 188-214.

nesoutěživé režimy s nespravedlivou soutěží. Hybridní režimy potom zabírají prostor mezi, protože jsou soutěživými režimy s nespravedlivou soutěží“ (Gilbert a Mohseni 2011: 280).

3.2 Politicko - historický vývoj v Československu 1948 - 1968

Ve stalinistickém období (vymezené roky 1949 - 1953) fungovala v Československu takzvaná "lidová demokracie" se silnou ekonomickou vazbou na Sovětský svaz. Došlo k masivní industrializaci a politickému posílení dělnické třídy. Průmysl byl přeorientován hlavně na těžké strojírenství a zbrojní výrobu. Zahraniční obchod se primárně zaměřil na SSSR a další socialistické země. Československo se stalo členem rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), zřízené roku 1949 za účelem ekonomické koordinace států sovětského mocenského bloku (Cabada - Vodička 2003: 49). V průběhu 50. let rovněž proběhla ve dvou vlnách násilná kolektivizace zemědělství. Jejím cílem bylo odstranit venkovské samovýrobce a uvolnit pracovní síly pro těžký průmysl. Běžným se stalo vyostřování takzvaného třídního boje a neustálé hledání nepřítelů, ať už z vnějšku, tak ale i uvnitř samotné komunistické strany. Ničím neobvyklým nebyly hromadné čistky ve státní správě či trestání politických odpůrců, a to i v řadách komunistických funkcionářů. V této době získala na síle komunistická Státní bezpečnost, jež praktikovala brutální sílu při uplatňování moci. Éra těchto nejtvrdších represí trvala prakticky až do Stalinovy smrti (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 157).

V druhé polovině padesátých let došlo z úst Nikity Chruščova ke kritice takzvaného Stalinova kultu, což mělo nastartovat jakési reformní pokusy nejen uvnitř komunistických vedení jak v SSSR, tak i v satelitních státech. V Československu ale tato kritika byla v počátcích umlčena a ke zmíněným reformám začalo docházet až začátkem šedesátých let (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 295-297; Cabada - Vodička 2003: 50).

Po reformním nasměrování volalo především Slovensko. Tamější vedení strany se snažilo nejen o národohospodářské, ale i politicko - ideové reformy. Tento fakt vyvolal rozpor mezi prvním tajemníkem KSČ Antonínem Novotným a prvním tajemníkem KSS Alexandrem Dubčekem. Tomu se otevřela cesta razantních politických reforem po odstoupení A. Novotného v lednu 1968 z vedení KSČ. Politický přerod této doby je znám jako "Pražské jaro". Nastartované reformní postoje se těšily široké podpoře obyvatelstva. V rámci těchto reformních hnutí mělo dojít k přestavbě státu, společnosti i KSČ. v dubnu 1968 byl představen "Akční program strany". Celý tento reformní proces však neměl dlouhého trvání, neboť byl o půlroku později násilně ukončen vpádem vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Naše delegace, směřující do Moskvy a vedená prezidentem Svobodou, pod nátlakem téměř jednomyslně⁹ podepsala tzv. moskevský protokol, kterým vyjádřila souhlas s „dočasnou přítomností“ sovětských vojsk v Československu a s plným podřízením se vlivu politbyra ÚV KSSS. Tehdy ještě přetrvávala naděje na udržení reforem alespoň v ekonomické sféře, ale ani ta nebyla naplněna. Po srpnových událostech začalo v ČSSR období obvykle označované jako „normalizace“ poměrů ve společnosti (Cabada - Vodička 2003: 50-51).

Reformní komunisté se přece jen pokusili zachránit alespoň některé výsledky svého úsilí. Především chtěli vyřešit státoprávní poměry mezi Čechy a Slováky. Oběma národům mělo poskytnout rovné podmínky dalšího rozvoje federativní uspořádání ČSSR¹⁰. Národní shromáždění dne 27. 10. 1968 přijalo ústavní zákon o československé federaci, který 1. 1. 1969 nabyt účinnosti. Nahradil třetí až šestou hlavu ústavy ČSSR. Stát se rozdělil na dvě národní republiky: Českou socialistickou republiku (ČSR) a Slovenskou socialistickou republiku (SSR). Každá z nich měla svou vládu a parlament (Česká národní rada, Slovenská národní rada), které měly o některých kompetencích

⁹ Moskevský protokol odmítl podepsat pouze dr. František Kriegel, předseda Národní fronty

¹⁰ Srov. Preambule úst. zákona o čs. federaci: Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. *Ústavní zákon ze dne 27. října 1968. Ústava o Československé federaci*, dostupné na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.html, 30. 4. 2015.

rozhodovat vedle orgánů federálních (celostátních). Zavedeno bylo též dvojí občanství – federální a republikové¹¹.

Normalizátoři sice již nemohli federalizaci zabránit, ale záhy v jejím rámci provedli tuhou centralizaci. Federální shromáždění ČSSR (celostátní parlament) přijalo v prosinci 1970 ústavní zákony měnící a doplňující původní ústavní zákon o čs. federaci takovým způsobem, že pravomoci ústředních federálních orgánů posílily na úkor národních. Federace v této podobě ztratila původní význam a sloužila především jako další prostředek normalizace. Navíc nikdy nebyla realizována šestá hlava ústavního zákona o čs. federaci, týkající se ústavního soudu, jenž pak u nás neexistoval až do roku 1991. Soudní orgán ochrany ústavnosti by režimu pochopitelně překážel (Gerloch - Hřebejk - Zoubek 1994: 39). Důležitým přelomem bylo zasedání ÚV KSČ v listopadu 1968, na němž byly reformistické postoje označeny jako „pravicový oportunistus“ a hlavní hrozba pro komunistickou stranu. Dubček byl odvolán z funkce prvního tajemníka strany a nahrazen Gustavem Husákem (Cabada - Vodička 2003: 51).

3.2.1 Klasifikace režimu v Československu 1948 - 1968

Vzhledem k většímu časovému úseku a celkové politické dynamičnosti těchto dvaceti let je zapotřebí rozdělení na jednotlivé fáze za použití Linzovy klasifikace.

První období můžeme označit za nejvíce represivní část režimu. Časově ohraničujeme etapu léty 1948 - 1953. Vyskytují se v něm ve velké míře všechny čtyři indikátory - mobilizace, ideologizace, vyloučení pluralismu a idea vůdcovství. Za vcelku represivní je třeba považovat i

¹¹ Srov. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. *Ústavní zákon ze dne 27. října 1968. Ústava o Československé federaci* - , hlava první, zejm. čl. 1 a 5, hlava druhá, třetí, pátá a sedmá, dostupné na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.html, 30. 4. 2015.

druhé (tzv. přechodné) období v rozmezí 1953 - 1958. Tento časový úsek se pohybuje na hranici kvazi-totalitních a konzultativně-posttotalitních forem posttotalitních autoritářských režimů. Vedoucí úloha vládnoucí Strany je zachována. Významnou roli zde hrají byrokratické skupiny. Další fáze je charakterizována jako období uvolnění (1958 - 1968). Lze jej označit jako kvazi-pluralistický posttotalitarismus. Typické je stále zásadní postavení vedoucí Strany, ale zároveň dochází k většímu vlivu jiných politických skupin. Charakteristické jsou různé stranické frakce s odlišnými názory a postoji. Zvláštní etapou je československý rok reform v roce 1968. Ten je označen jako demokratizující se posttotalitarismus. Politické skupiny hrají v této fázi ještě významnější roli. Rok 1968, kdy docházelo k různým reformním hnutím i uvnitř vedoucí strany, je obdobím centrálně řízené změny a takzvané síly "zdola" (Balík - Hloušek - Holzer - Šedo 2007: 135-137).

3.3 Politicko - historický vývoj v Československu 1969 - 1989

Nové zasedání ÚV KSČ v květnu 1969 přijalo „Realizační směrnici pro další postup komunistické strany“, která už jasně stanovila jako konečný cíl obnovu režimu v ČSSR a jeho podrobení se politice SSSR.

Kromě Dubčeka a členů ÚV bylo z KSČ vyloučeno či vyškrtáno¹² dalších více než 460 000 osob. Následkem vyloučení byl i zákaz výkonu povolání. Množství lidí opustilo ozbrojené síly, vědecké a kulturní instituce, školství a sdělovací prostředky, což vedlo ke stagnaci československé vědy a kultury. Normalizátory zcela řízený ÚV KSČ přijal v prosinci 1970 dokument nazvaný „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“, který odsoudil pokus o reformu socialismu jako kontrarevoluci a stal se na skoro dvacet let jediným oficiálním výkladem událostí z období 1968-1969. Opět vedle rozsáhlých

¹² Vyškrtnutí ze strany bylo ve srovnání s vyloučením o něco mírnější formou postihu (Ježek a kol. 1992: 16).

čistek proběhly politické procesy, i když tentokrát neskončily popravami ani vysokými tresty odnětí svobody jako v 50. letech. Přesto vězení postihlo desítky, možná i stovky lidí. Pro toto období je rovněž charakteristická tzv. „podzemní“ (tajná, skrytá) aktivita některých kněží a zejména řeholníků. Obvyklým postupem byla i diskriminace věřících a jejich rodin. Režimu se též podařilo rozštěpit katolické duchovenstvo vytvořením protěžovaného kolaborantského sdružení kněží se státním souhlasem, které mělo název „Pacem in terris“ (PiT, působilo v l. 1971-1989) (Tretera 1997: 98, 100-101; Pullmann 2011: 194). Na vnitropolitické scéně ČSSR hlavní událost představovala změna osoby prezidenta republiky. Roku 1975 skončil v úřadě kvůli nemoci L. Svoboda. Vyprázdnil tak prostor politickému pragmatikovi a oportunistovi Husákovi, který byl dlouholetým členem strany a prošel cestou od politického vězně z počátku 50. let přes postoj reformního komunisty v 60. letech až po příklon ke konzervativnímu křídlu KSČ. S podporou Kremlu zastával od dubna 1969 funkci generálního tajemníka ÚV KSČ a předsedy Národní fronty, nyní se G. Husák stal také prezidentem. Tato v jedněch rukou soustředěná moc zcela odpovídala zásadě jednoty strany a státu i principům pevné stranické jednoty a demokratického centralismu (tj. připuštění diskuze uvnitř strany pouze za konečného podřízení se rozhodnutí ústředí), které KSČ neochvějně zastávala a jež do značné míry vycházely ze základních postulátů marxismu-leninismu¹³. Dlouhou dobu se prakticky neměnilo ani složení vlády. Do téměř nehybného ovzduší normalizační politiky u nás příliš nezasáhly ani změny v SSSR, v jehož čele stanul v r. 1985 Michail Gorbačov, který zahájil „přestavbu“ (perestrojka) sovětské společnosti (Pullmann 2011: 61-62; Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 589).

¹³ Srov. Suk, Jiří: 2004. Vidím vám všem až do žaludku. Sesazování Gustáva Husáka v roce 1987. *Historie a současnost*, č. 4, s. 26. Nakladatelství Lidové noviny: Praha; Vykoukal, Jiří - Litera, Bohuslav - Tejchman, Miroslav: 2000. *Východ - Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Nakladatelství Libri: Praha; Kárník, Zdeněk - Kocian, Jiří - Rákosník, Jakub - Pažout, Jaroslav: 2009. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VI*. Dokořán: Praha.

Během své návštěvy v Moskvě začátkem listopadu 1987 (oslavy 70. výročí VŘSR) vyjádřil sice Husák Gorbačovovi plnou podporu perestrojky, ale on i celé československé vedení sledovali dění v SSSR spíše s nedůvěrou, ochotni byli jen k opatrným úpravám zejména v hospodářské oblasti. Nicméně rozhovor Husáka a předsedy federální vlády Štrougala s Gorbačovem vyvolal znepokojení některých domácích vysokých funkcionářů (Pullmann 2011: 203-204). Z jejich iniciativy (především V. Bil'aka vzešel v listopadu 1987 na schůzi předsednictva ÚV KSČ návrh na oddělení obou vrcholných funkcí, který získal většinovou podporu. G. Husák nakonec ustoupil a 17. 12. 1987 rezignoval na pozici generálního tajemníka, poslední dva roky své politické činnosti zastával již tedy pouze reprezentativní úlohu prezidenta¹⁴. Novým generálním tajemníkem byl jednomyslně zvolen Miloš Jakeš.

3.3.1 Klasifikace režimu v Československu 1969 - 1989

I tento časový úsek je nutné rozdělit do několika etap, v tomto případě do tří. První fází je rok 1969 a počátek 70. let, druhá fáze je vymezena první čtvrtinou 70. a druhou polovinou 80. let a závěrečná fáze je časově ohraničena koncem 80. let až do revoluce 1989. Pro první etapu je typická tzv. konsolidace režimu a "normalizace". V rámci politického systému došlo k mnohým stranickým čistkám a pokusu o návrat režimu do podoby před rokem 1968. Společnosti byla nabídnuta jakási "sociální smlouva", která měla zajistit obyvatelstvu materiální zajištění a sociální jistoty výměnou za nevměšování se do politického dění ve státě. Tento akt byl zpečetěn volbami na podzim roku 1971, kdy byla definitivně stvrzena stabilizace režimu. V druhém období došlo k takzvanému "zamrznutí" a utvrzení režimu. Sociální dohoda pokračovala

¹⁴ Mnohem podrobněji Suk, Jiří: 2004. Vidím vám všem až do žaludku. Sesazování Gustáva Husáka v roce 1987. *Historie a současnost*, č. 4, s. 23-27. Nakladatelství Lidové noviny: Praha.

plynule až do poloviny 80. let. Po druhé polovině let osmdesátých však přestával nastavený mechanismus uspokojování materiálních potřeb fungovat. Hospodářství, které mělo expandovat a udržovat právě onen vcelku slušný materiální komfort (Holý 2010: 36), začalo doznávat trhlin. Zdejší vedení nereflektovalo potřebu ekonomických reforem, které v téže době nastartovaly novou etapu v Sovětském svazu jako plán ekonomické přestavby (perestrojka) pod vedením Michaila Gorbačova. Této nespokojenosti v oblasti hospodářství v Československu využilo i opoziční hnutí, které začalo nabývat na intenzitě negativních projevů vůči režimu a které přispělo zakrátko k pádu komunistické moci (Balík - Hloušek - Holzer - Šedo 2007: 159-160; Holý 2010: 39).

Z hlediska typologie režimu a klasifikace dle C. J. Friedricha a Z. Brzezinského není období 1969 - 1989 považováno za režim totalitní. Jediný úsek, který by mohl vykazovat prvky režimu totalitního, by byl v první fázi, tedy v roce 1969 a počátkem let sedmdesátých. Oproti totalitě jej ale necharakterizuje tak silné postavení vůdce. Dle další klasifikace (J. J. Linz a A. Stepan) toto období můžeme částečně zařadit i k modelu raného pretotalitarismu či kvazitotalitárnímu posttotalitarismu (klasifikace dle H. G. Skillinga) (Balík - Hloušek - Holzer - Šedo 2007: 160-161).

Pro krátké období "normalizace" dokonce můžeme uplatnit Przeworského model liberalizace s tím, že v reformním roce 1968 došlo k otevření diktatury v rámci strany a jenž bylo pozitivně přijato společností. Důsledkem odpůrců ale posléze vlivem dalších okolností naopak dospěla tato liberalizační fáze do zúžené diktatury. Dobu normalizace je tak možné klasifikovat jako dobu přechodu, kdy *"se etabloval nedemokratický režim a dospěl k nastolení podobného autoritářského režimu"* (Dvořáková - Kunc 1994: 82). Ne vždy totiž musí být vyústěním přechodu demokratický režim.

Druhá fáze pak odpovídá pojmu "zamrzlý" posttotalitarismus, kdy došlo k takzvanému ustálení navržených mechanismů kontroly (Balík - Hloušek - Holzer - Šedo 2007: 161).

Poslední fáze je někdy mylně označována jako "zralý" posttotalitarismus, která je typická pluralismem ve všech úrovních vyjma politické. Tomuto předpokladu však Československo oproti ostatním satelitním státům zcela neodpovídá, jelikož vůči předešlému období se režim lišil pouze tím, že *"mechanismy sloužící k potlačení projevů plurality začínaly selhávat a tlak společnosti počal směřovat k ukončení režimu"* (Balík - Hloušek - Holzer - Šedo 2007: 162). Nejednalo se totiž o zásadní liberalizaci všech částí režimu, jako tomu bylo například v sousedním Polsku či Maďarsku. Nedošlo tak k posunu od posttotalitarismu "zamrzlého" ke "zralému" (Linz - Stepan 1996: 316-333).

3.4 Pád komunismu a přechod k demokracii v Československu v roce 1989

V průběhu osmdesátých let začalo hospodářství v celém sovětském bloku stagnovat a nejen pro československý stát bylo čím dál obtížnější uspokojovat materiální potřeby občanů. Projevovalo se to mimo jiné nedostatkem celé řady spotřebního zboží, což mělo zase za následek nárůst šedé ekonomiky. Možnosti extenzivního ekonomického růstu, nutného pro udržení „sociálního kontraktu“, se vyčerpávaly, nemluvě o rozsáhlé devastaci životního prostředí, již negativně pociťoval stále se rozšiřující okruh občanů (Balík, Hloušek, Holzer, Šedo 2003: 160). Sociální kontrakt tak už nenaplňoval svou původní podstatu a docházelo k neuspokojení potřeb obyvatel - konzumentů a zároveň ekonomická expanze dospěla ke svému možnému maximu¹⁵. Výrazná reforma tak byla na pořadu dne. Československá společnost se vlivem těchto

¹⁵ Podrobněji Balík, Stanislav. *Komunistický režim v Československu a přechod k demokracii*. Online text, dostupné na: <http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=473>, 30. 4. 2015.

okolností jala proměňovat. Docházelo však k jistému paradoxu, kdy se začal projevat výrazně se prohlubující rozpor mezi tím, co hlásala oficiální ideologie a jaká byla skutečnost v reálném životě. Celá společnost konce osmdesátých let tak byla značně zdvojená. Tato schizofrennost byla ovlivněna nikoliv přetrvávající ideologií, která byla již pouze formální a neplnila takřka žádnou výraznější funkci, ale obavami z opakování Pražského jara 1968 (Kopeček 2003: 126-127). Nastala však další patová situace, kdy by případné bránění jakýmkoliv reformám patrně vedlo ke zhroucení režimu, provedené reformy by ale taktéž nejspíš spěly ke konci trvání režimu (Balík - Hloušek - Holzer - Šedo 2003: 160).

3.4.1 Období reforem na konci 80. let

První signály vedoucí k přestavbě ekonomiky přišly ze Sovětského svazu. Hlavním iniciátorem reforem v SSSR byl Michail Gorbačov, nově nastoupivší generální tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu. Ten zkritizoval mnohé nedostatky v SSSR a zároveň v celém sovětském bloku. Nové vedení v čele s Gorbačovem zrušilo Brežněvovu doktrínu omezené neutrality a začalo uskutečňovat politiku nevměšování se do vnitřních záležitostí států komunistického bloku. Odpovědnost rozvoje a budování socialismu stále více přenechávala v rukách jednotlivých satelitních států¹⁶. V roce 1986 již Gorbačov pokročil ve svém reformním rozhodnutí a hovořil o skutečně rázném přebudování hospodářství, o takzvané perestrojce (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 650).

Tento sovětský nečekaný obrat znamenal pro československý komunistický režim výrazný problém. Pro KSČ se právě změna zahraniční politiky a nastartované hospodářské reformy staly ztrátou

¹⁶ Podrobněji Luers, William H.: 1990. Czechoslovakia: Road to Revolution. IN: *Council of Foreign Relations*, Vol. 69, No. 2, p. 77-98.

legitimity a opory ve vedení komunistické strany. V počátcích byla v Československu sovětská reforma chápána jako cosi pouze sovětského s nejistým výsledkem. V Československu se přesto nastavenému trendu reforem chopil předseda vlády Lubomír Štrougal (Pullmann 2011: 58, 60; Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 589). V jeho pojetí byla přestavba chápána nejen jako přeměna jednotlivých částí hospodářství, ale celého hospodářství. Zpečetěním naléhavosti reforem byla návštěva Michaila Gorbačova na jaře 1987 v Československu, kdy zdůraznil, že právě k přestavbě je i zde nanejvýš potřeba směřovat (Pullmann 2011: 60, 70).

3.4.2 Vzestup opozice v Československu

Dalším faktorem, který měl alespoň ke konci komunistické vlády v Československu také vliv na její pád, byla opoziční hnutí. Ta vlivem reforem a uvádající legitimitou stranického vedení nabrala na intenzitě projevů.

Od počátku převzetí moci komunisty ale byla jakákoliv opoziční hnutí pochopitelně eliminována. Výjimkou byla první polovina roku 1968, tedy období Pražského jara. Po vpádu vojsk Varšavské smlouvy došlo k politice obnovení a upevnění diktatury a mnozí jedinci z opozičních hnutí byli perzekuováni (Cabada - Vodička 2003: 72-73).

Disent v Československu vznikl za specifických okolností a v podmínkách "normalizace". Období po Pražském jaru totiž nepomáhalo jakémukoliv výraznějšímu rozvoji opozice.

Únik do soukromé sféry a zaměření na vlastní ekonomické a sociální priority se projevily ve veřejné oblasti absencí masové opozice. Zvláště pokud porovnáme opoziční hnutí v dalších komunistických státech jako Polsko či Maďarsko, kde měla opozice naopak velmi silné postavení. Koncem 80. let sice v Československu aktivita opozičních hnutí stoupla, přesto ale byla stále v rukou malého okruhu intelektuálů (Holý 2010: 39-

40). Důvod, proč Češi nejevili přílišný zájem o opoziční proudy, souvisely s upevněním vládnoucí stranou nastavenému krédu o zajištění hmotného blahobytu pro občany. Dalším důvodem malé podpory je zcela jistě také fakt, že v řadách disidentů působilo mnoho bývalých komunistických intelektuálů, což samozřejmě snižovalo důvěryhodnost občanů v tyto opoziční síly (Mayer 2009: 145). Disidenti byli ve většině případů intelektuálové a často také s mezinárodním věhlasem. Tím bylo jejich postavení vybočující. Do určité míry byli chráněni oproti té části disentu, která taková privilegia neměla. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných úmyslně oslaboval tyto privilegované disidenty ve prospěch těch pro společnost neznámých jedinců (Možný 1991: 22-28). Přesto však disent v ČSSR nebyl jen dědictvím Pražského jara. Opozice ale pořád byla značně roztržštěná, měla funkci koordinační a neměla žádný společný program. Teprve až perzekuce členů undergroundové kapely Plastic People¹⁷ v roce 1975 tyto opoziční síly v reakci na událost semknul. (Mayer 2009: 138).

3.4.2.1 Charta 77

Charta 77 zahájila svou činnost v druhé polovině 70. let právě mimo jiné jako reakce na proces s Plastic People. Hnutí vycházelo ze závěrů takzvaného Helsinského protokolu¹⁸ a vydalo Prohlášení Charty 77 (Cabada - Vodička 2003: 73). Charta 77 byla jakýmsi pokusem o sbližování s dalšími politickými hnutími a veřejností. Jejimi signatáři byli umělci, politikové (zpravidla bývalí komunisté Pražského jara), ale i dělníci. Akce měly podobu diskuzí či podepisování petic. Nekladla si však vůbec politické cíle, jelikož za ní nestála žádná vlivná společenská síla (Mayer 2009: 138-139, 142). Jednotící myšlenkou ale byla nutnost

17 Podrobněji Skilling, Gordon H.: 1980. Charter 77 and the Musical Underground. IN: *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 22, No. 1, p. 1-14.

18 Helsinský protokol podepsalo Československo v roce 1976. Zavazovalo se tak na jeho základě k dodržování lidských a občanských práv, stejně tak práv kulturních, hospodářských i sociálních (Cabada - Vodička 2003: 73).

alespoň minimálního odporu vůči režimu. Za své aktivity tak byli mnozí signatáři stíháni. Tomuto nepříspěla ani podpora Hlasu Ameriky¹⁹, kterou směřoval Chartě 77 a i za níž signatáři byli často trestáni ve vykonstruovaných procesech (Mayer 2009: 142; Cabada - Vodička 2003: 74).

Do roku 1989 podepsalo Chartu 77 kolem 2000 občanů. Hlavní slovo měla právě v roce 1989, kdy v reakci na brutální zásahy bezpečnostních jednotek při vzpomínkových demonstracích sepsalo několik jejích signatářů prohlášení Několik vět a bylo výraznou kritikou komunistického vedení a na základě níž podepsalo petici jen během dvou měsíců přibližně 20 000 lidí (Cabada - Vodička 2003: 76).

3.4.2.2 Studentské hnutí

Na konci komunistické éry vznikla pestrá řada různých nezávislých iniciativ, z nichž nejznámější byla Charta 77. V listopadových revolučních dnech však mělo velký vliv na průběh událostí studentské hnutí.

To se dostalo do popředí již v roce 1968, tedy v době Pražského jara a období reforem. Jejich základním posláním bylo vydávání časopisů a organizování studentských fór (Otáhal 2003: 163).

Do popředí se opět dostalo studentské hnutí až koncem 80. let, kdy mimo jiné došlo k uvolnění atmosféry na vysokých školách. Více se začalo formovat v době vzpomínkových demonstrací v roce 1988 a 1989. Vznikla studentská samospráva s názvem STUHA, která se podílela na organizaci mnohých studentských vystoupení včetně listopadového v roce 1989 (Cabada - Vodička 2003: 82; Otáhal 2003: 163).

¹⁹ Od r. 1942 nejposlouchanější rozhlasová stanice v Československu. Primárně informovala o dění a vládní politice v USA, ale nezřídka komentovala i politické poměry v ČSSR, dostupné na: http://www.rozhlas.cz/leonardo/historie/_zprava/ztraceny-archiv-hlasu-ameriky--1112447.

Role studentského hnutí byla zvláště na konci osmdesátých let skutečně významná, neboť vedle tvůrčí inteligence byla de facto jedinou sociální skupinou, která se nakonec transformovala na politický subjekt a která zcela zásadně přispěla k pádu komunismu (Otáhal 2003: 163-164).

3.4.3 Signály vedoucí k pádu režimu

Konec osmdesátých let bylo obdobím signálů, které avizovaly brzký pád režimu. Prvotním signálem byla nepochybně změna zahraniční politiky Sovětského svazu s nástupem Michaila Gorbačova. Následkem toho došlo ke ztrátě opory pro vedení KSČ. Ta postupně ustupovala dříve nastavené Brežněvově doktríně a revizi událostí Pražského jara 1968 a která ztrácela na svém významu a smyslu v souvislosti výše zmíněných reformních událostí v SSSR (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 718). Stagnace hospodářství vedla k neschopnosti uspokojení materiálních potřeb obyvatelstva na základě nepsaného "sociálního kontraktu".

Komunistická strana Československa procházela vnitřní hlubokou destrukcí. To podnítilo aktivitu oponentů režimu, a to nejen z řad již známých hnutí, ale též z řad širších vrstev společnosti. Ničím neobvyklým tak nebyly protestní petice a narůstal i počet demonstrací (Otáhal 2003: 121; Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 722).

Jednou z nich je lednová demonstrace v roce 1989 k připomenutí třicetiletého výročí úmrtí Jana Palacha. Účastníci byli však pořádkovými silami značně tvrdě zpacifikováni. Tento zásah měl za následek sérii dalších demonstrací (Pullmann 2011: 187; Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 717; Pithart 2009: 77). Režim zde ještě reagoval represemi. Postupně ale soudržnost režimu upadala. Přispěly k tomu i události v dalších satelitních státech, v Polsku a Maďarsku. V Polsku v létě 1989 proběhly parlamentní volby, které daly vale komunistické straně. V Maďarsku došlo k revizi revoluce z roku 1956. Československý režim tak

stál takřka osaměle ve své rigidní podobě režimu²⁰ a kdyby nedošlo k vnitřnímu otřesu, patrně by pokračovalo v této podobě dále (Suk 2003: 22).

3.4.4 Pád režimu v Československu 1989

V době, kdy se hroutil komunistický režim v Československu, stáli v jeho čele představitelé, kteří od roku 1968 nedoznali výrazných změn. U moci se držela stále stejná garnitura v podobě Gustáva Husáka, Milouše Jakeše či Vasil Bil'aka (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 717).

V průběhu osmdesátých let však v KSČ můžeme vysledovat tři základní proudy. Prvním bylo právě výše uvedené tvrdé jádro, jenž je označováno jako normalizační byrokraté a které ovládalo organizační strukturu zdejší komunistické strany. Skupina se skládala z nomenklaturních funkcionářů stranického aparátu. K moci se dostali skrze nastolené politické čistky a normalizaci. Patřili sem již zmíněný prezident ČSSR Gustáv Husák či jeho nástupce v pozici generálního tajemníka ÚV KSČ Milouš Jakeš (Prokš 1993: 53).

Představiteli druhého proudu byli konzervativci jako Vasil Bil'ak nebo Jan Fojtík. Byli zastánci totalitního režimu mezi stranickými funkcionáři vyššího věku, často rolnického nebo dělnického původu. Vyžadovali represe vůči opozici a trestali jakékoliv výtky proti vládnoucímu režimu (Prokš 1993: 53).

Třetí proud sestával z odborníků, technokratů ministerstev, státního aparátu, velkých podniků, vysokých škol a vědeckých ústavů. Označujeme je jako takzvané pragmatiky. Jejich reprezentantem byl předseda federální vlády Lubomír Štrougal nebo jeho nástupce Ladislav

²⁰ Rigidní podobu režimu vykazovaly ještě dvě země socialistického bloku - NDR a Rumunsko (Suk 2003: 22).

Adamec. Zastávali reformní snahy v oblasti ekonomiky tak, aby byla schopna zvrátit upadající trend a tím nedošlo k sociálním problémům, ale naopak ke zvýšení životní úrovně a stabilizaci režimu. Jejich vliv ve straně však byl nejmenší (Prokš 1993: 53).

V KSČ tak neexistovalo skutečně reformní křídlo a mezi uvedenými třemi proudy nebylo možné vysledovat výraznější rozdíly. Tento fakt dlouho bránil otevření cesty k pádu režimu (Prokš 1993: 57).

Ještě v polovině října 1989 plénum ÚV KSČ prohlásilo, že strana počítá s demokratickými změnami, avšak za žádných okolností pod vlivem protirežimních sil. Tato zatvzelenost silně kontrastovala s přeshraničními událostmi v již zmíněném Polsku a Maďarsku, aktuálně však v Německé demokratické republice, kde rezignoval Erich Honecker, generální tajemník Jednotné socialistické strany Německa (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 722), a počátkem listopadu padla Berlínská zeď (Pithart 2009: 83).

Podnětem k pádu komunistického režimu se ale definitivně stal brutální zásah vůči pokojné demonstraci studentů 17. listopadu 1989 v Praze. Ta měla být původně připomínkovou akcí půlstoletí od úmrtí studenta Jana Opletala v roce 1939 (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 723). Vzpomínkovou akci oficiálně a s povolením organizoval Socialistický svaz mládeže (SSM) za přispění studentského hnutí STUHA. Tradiční opoziční vlny v podobě disentu se ale od akce spíše distancovaly, aby nebyly následně nařčeny z využití akce a navíc její představitelé chtěli, aby vzal otěže do svých rukou také někdo jiný (Pithart 2009: 83; Otáhal 2003: 129).

Manifestace se ale nakonec ukázala nebýt jen vzpomínkovou akcí, ale především aktem k ukončení vládnoucího režimu. Vlnu nevole proudící širokými vrstvami společnosti podpořila navíc fáma, že při brutálním zásahu proti manifestujícím studentům byl zabit jeden ze

studentů (ve skutečnosti figurant Státní bezpečnosti) (Pithart 2009: 83; Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 723). Tato mylná informace prostoupila i do zahraničních informačních agentur a vyvolala reakci desítek tisíc lidí, kteří již zcela otevřeně požadovali nejen prošetření samotného zásahu, ale hlavně odstoupení dosavadního vedení Komunistické strany Československa (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 723).

Události tak nabraly rychlý spád. Už 19. listopadu bylo ustaveno Občanské fórum, v Bratislavě slovenská obdoba Verejnosť proti násiliu (Suk 2003: 24). Občanské fórum vystupovalo v podstatě jako mluvčí občanů a rekrutovalo se z řad opozice. Zpočátku ani nehodlalo být tím, kdo převezme moc. Jeho prvotním plánem bylo jen to, že bude pouze na určitou dobu hlavním prvkem při jednáních s dosud vládnoucími komunistickými představiteli. Při jednáních mezi Občanským fórem a tehdejším premiérem L. Adamcem byly vyřčeny požadavky pro rychlejší postup tak, jak jej požadovali účastníci demonstrací. I to možná bylo důvodem k převzetí moci. Svůj podíl též sehrálo kolabující komunistické vedení. Nejdůležitějším bodem při přechodu ze starého režimu na nový se tak *"stalo předání a převzetí moci v improvizované podobě, která s výjimkou změny ústavního článku o vedoucí úloze KSČ a s výjimkou pozměněného textu prezidentské přísahy vypouštějící slovo "socialismus" ponechávala netknutý veškerý institucionální základ starého režimu"* (Dvořáková - Kunc 1994: 132). Politickou taktiku OF přinutila změnit veřejnost, která se negativně vyslovila proti hegemonii komunistické strany. Následkem toho již 24. listopadu odstoupilo celé nejvyšší vedení ÚV KSČ včetně Milouše Jakeše (Suk 2003: 40). 26. listopadu došlo k jednání mezi představiteli OF a pragmatickým křídlem KSČ. Po krátkém intermezzu vlády Lubomíra Adamce a pokusu udržet u moci starou garnituru, byla 10. prosince jmenována nová vláda národního porozumění v čele s Mariánem Čalfou, zároveň abdikoval prezident Gustáv Husák. Nakonec se 29. prosince Václav Havel stává prezidentem (Suk 2003: 26-28).

Vzhledem k rychlému spádu událostí a následnému zhroucení komunistického režimu pojmenoval vcelku trefně tuto situaci T. G. Ash, britský historik a přímý účastník revolučních událostí v Československu: *"Polsku to trvalo 10 let, Maďarsku 10 měsíců, NDR 10 týdnů a Československu 10 dní!"* (Ash 1991: 62).

Jednou z důležitých etap tranzice byly první svobodné volby v červnu 1990. Zúčastnilo se jich 96% oprávněných voličů a komunisté je prohráli, což bylo očekávané. Noví členové parlamentu v čele s Alexanderem Dubčekem a federálním premiérem Mariánem Čalfou znovu potvrdili svými hlasy ve funkci prezidenta Václava Havla. Volby a výsledky z nich vzešlé tak představovaly ústavní cestou zpečetěný konec starého režimu (Vykoukal - Litera - Tejchman 2000: 726).

3.5 Povaha odstraňovaného režimu

Konec osmdesátých let, tedy finální etapa komunistického režimu v Československu, odpovídá dle mnohých autorů posttotalitnímu režimu. Charakteristickým jevem je návaznost na totalitarismus, který zpravidla posttotalitarismu předchází.

Sedmdesátá a rozhodně osmdesátá léta jednoznačně můžeme přiřadit k autoritářským režimům. Pokud se budeme držet například Linzovu pojmenování, přesnějším označením pro československý režim závěrečné etapy je autoritářský posttotalitní režim (Dvořáková - Kunc 1994: 128).

Oproti skutečně totalitnímu režimu konce 40. a počátku 50. let již konec osmdesátých let postrádal totální kontrolu nad životem občanů. Neznamená to však, že posledních několik let neprobíhala alespoň snaha o proniknutí a kontroly života širokých řad obyvatel.

Poslední československou komunistickou fází tak dle charakteristiky mnohých autorů řadíme do konceptu autoritativních režimů, konkrétně jako variantu posttotalitní. Pro tento typ, jak bylo již dříve uvedeno, je výrazným prvkem vyšší stupeň společenského pluralismu. Naopak politický pluralismus nebyl příznačným. To potvrzuje v případě Československa pouze jediná možná vládnoucí strana - Komunistická strana Československa. Taktéž přítomnost hlavní ideologie je patrná, ovšem s tím rozdílem, že již neplní funkci jakéhosi "grálu". Je sice společností trpěna, ale rozhodně jí už nevěří.

Vycházíme-li ze Skillingovy teorie, bylo by ještě možné závěrečné období komunistické éry, tedy druhou polovinu let osmdesátých, přiřadit k takzvanému kvazi-pluralistickému posttotalitarismu. Československá podoba režimu dle této koncepce splňuje dominantní úlohu jedné strany, ovšem už zde můžeme zaznamenat jistou účast intelektuálních a jiných skupin v politickém procesu (Linz 2000: 253-261; Balík 2000: 155-159).

3.6 Příčiny pádu režimu v ČSSR - Stepanova klasifikace

Alfred Stepan se pokusil sestavit určité možné způsoby ukončení jednotlivých nedemokratických režimů. Je třeba ale tento obsáhlý výčet konfrontovat s realitou odstraňovaného režimu, proto nelze jednoznačně vycházet jen z té či oné typologie (Ženíšek 2006: 62).

Stepan určil a popsal osm typů, které dále přiřadil ke dvěma hlavním kategoriím. Jsou jimi procesy s hnací silou přicházející zvenčí režimu, druhá naopak vykazuje původ zevnitř režimu (Dvořáková - Kunc 1994: 58).

Stepanových osm typů představuje "vnitřní restaurace po dobytí z vnějšku", "vnitřní přeformulování", "zvnějšku monitorované nastolení" - ty jsou typické pro jevy týkající se minulosti. Pro dobu současnou jsou odpovídajícími "redemokratizace zahájená zevnitř", "ukončení režimu

tlakem společnosti", "pakt mezi politickými stranami", "organizovaná násilná revolta koordinovaná reformními stranami" a "revoluční válka vedená marxisty" (Ženíšek 2006: 63).

Podíváme-li se optikou Stepanovy typologie ukončení režimu na Československo, nejmýšlivěji bychom jej mohli přiřadit k ukončení režimu tlakem společnosti. Typickým rysem jsou vlny demonstrací, protesty a masové stávky, které zpravidla nejsou koordinované a zdaleka ne vždy vedou rovnou k demokracii, ale spíše se vládní autoritářské režimy po dohodě s opozičními silami snaží udržet dočasný stav a dospět tak do řádných voleb (Ženíšek 2006: 64; Dvořáková - Kunc 1994: 57).

3.7 Typologie přechodu k demokracii aplikované na Československo

I v tomto případě je nutné uvést skutečnost, že ani přechody k demokracii nelze jednotně pojmut. Typologií je velké množství.

Na příklad Československa aplikuji dva vybrané typy přechodu, a to přechody popsané Samuelem Huntingtonem a dále typologii Karlové a Schmittera.

3.7.1 Typologie přechodů k demokracii dle S. Huntingtona

Při přechodu k demokracii rozlišuje Huntington tři charakteristické vztahy a těmi jsou:

1. vztah mezi vládou a opozicí
2. vztah mezi reformátory a odpůrci změn ve vládě
3. vztah mezi umírněnými a radikály v rámci opozice

Dle těchto typů vztahů dále vymezuje jednotlivé přechody, které těmto vztahům odpovídají.

Těmi jsou:

1. transformace (transformation)
2. nahrazení (replacement)
3. sjednaný přechod (transplacement)

(Ženíšek 2006: 67-68; Huntington 2008: 114-115).

Optikou Huntingtonova pojetí přechodů k demokracii Československu odpovídá "sjednaný přechod". V tomto případě se jedná o dohodu mezi vládnoucí elitou a opozičními silami. K tomuto typu přechodu může dojít jen v případě, pokud v opozici získává prioritu umírněná část oproti radikální a ve vládnoucí straně zastávají prim reformátoři na úkor odpůrců. Hlavním cílem obou stran je ochota vyjednávat a riskovat (Ženíšek 2006: 70; Huntington 2008: 115).

3.7.2 Typologie přechodů k demokracii dle Karlové a Schmittera

Tito autoři ve své typologii předpokládají, že hlavními hybateli přechodů jsou aktéři a také strategie, které si zvolí. Ony dva předpoklady jsou klíčovými při změnách z jednoho režimu ke druhému. Aktéři jsou ale právě při volbě strategií omezeni jistými sociálními, politickými a také ekonomickými faktory. Typ přechodu je určen různorodostí strategií a tím, kdo je volí, tedy aktéry (Dvořáková - Kunc 1994: 63; Říchová 2006: 244; Ženíšek 2006: 73).

Odlišují čtyři kategorie - pakt, reformu, vnucení a revoluci, přičemž pakt a vnucení jsou aktéři a reformu a revoluci přiřazují ke strategiím.

Zaměříme-li se na typ přechodu v Československu, který by nejvhodněji odrážel typologii Karlové a Schmittera, pak tomu nejvíce odpovídá reforma. Aktéry jsou zde masy, tedy hybatelé "zdola". Mezi masou a vládoucí elitou v tomto případě dochází k vynucení kompromisních řešení (to jsou strategie). Vynucením se tak obě strany vyhnou násilí, které odpovídá spíše revoluci (Dvořáková - Kunc 1994: 64-65; Říchová 2006: 245; Ženíšek 2006: 74).

	kompromis	STRATEGIE	síla
elity	PAKT		VNUCENÍ
AKTÉŘI			
masy	REFORMA * ČSSR		REVOLUCE

Tab. 1 - Vlastní zpracování dle Karlové a Schmittera (Zdroj: Ženíšek 2006: 73).

Z výše vyobrazené tabulky je tedy patrné, že Československo odpovídá přechodu v podobě reformy, kde iniciativa v tomto případě vychází "zdola" a strategií je zde kompromis (Říchová 2006: 245).

3.8 Etapy přechodu k demokracii v Československu

Změna sociálně-ekonomického systému je jednou z hlavních příčin přechodu k demokracii nejen v Československu, ale v celém Východním bloku. V reakci na tyto problémy došlo, jak už bylo zmíněno, pod vlivem sovětské perestrojky k přestavbě i v Československu. Tím se otevřela

cesta k liberalizaci, která vyústila v sametovou revoluci a tím tak došlo k přechodu k demokracii (Cabada - Vodička 2003: 113).

V případě Československa je ovšem sporné, budeme-li vycházet z konceptu liberalizace a následné demokratizace jako etap přechodu, o těchto fázích hovořit jako o časově jdoucích po sobě. Liberalizace a demokratizace totiž v ČSSR spíše splývají, byť by se dalo argumentovat i ve prospěch opačné teorie (Dvořáková - Kunc 1994: 133).

Vezmeme-li v potaz Przeworského terminologii, při přechodu v Československu aktéři i strategie proměn *"se utvářely a vyhraňovaly již z převzatých mocenských center..., kdy jednotlivé složky státního aparátu spolu soupeří a v různé míře se ucházejí o podporu sociálních skupin"* (Dvořáková - Kunc 1994: 134-135). V Československu docházelo tedy k soupeření, kde bude mocenské centrum a kdo bude ono centrum kontrolovat, kdo bude aktérem (Dvořáková - Kunc 1994: 135).

Aktéry v této přechodové fázi, tedy v liberalizaci, jsou takzvaní liberalizátoři a přívrženci tvrdé. K otevření režimu tedy dochází až v případě, kdy jsou přívrženci tvrdé linie přinuceni pod tlakem opustit jimi dosud obsazené funkce a tito jsou nahrazeni zcela novým aktérem. Tím je v případě Československa Občanské fórum a slovenská Verejnost proti násilí. Poté dochází k jednání, k prvním dohodám a kompromisům mezi liberálnějším křídlem vládnoucího režimu a opozicí. Tuto fázi je již možno označit jako demokratizaci a právě ony dvě fáze se v ČSSR de facto překrývají (Dvořáková - Kunc 1994: 85).

Pro Československo je taktéž příznačná nehotovost všech aktérů i strategií. Tento fakt je způsoben tím, že fáze demokratizace nemohla navázat na úspěšnou fázi liberalizační. Ta ovšem bývá pro přechod zcela zásadní, jelikož v ní se utvářejí jak aktéři, tak i strategie a vymezuje se tak poměr sil (Civín 2004: 9; Dvořáková – Kunc 1994: 133-135).

Przeworski ve druhé přechodové fázi rozlišuje ještě dvě podetapy. V první je hlavním problémem vyvázání se z předešlého autoritářského režimu. Ve druhé je průvodním budování institucí, které odpovídají nastalému režimu novému - v tomto případě demokratickému. Pro Československo v rámci první podetapy můžeme vymezit dobu, kdy docházelo k již prvním oficiálním schůzkám mezi federální vládou a opozicí. Tato etapa je vymezena listopadem 1989 až do prvních demokratických voleb v červnu 1990. Podstatnou roli zde sehráli (v Przeworského terminologii) reformátoři v řadách dosud vládnoucí strany jako Marián Čalfa a na druhé reprezentant opozice, který byl vedoucí osobností a jenž díky své morální autoritě dokázal sjednotit pestrost politicko-ideologických názorů opozičních členů (Civín 2004: 10). Jejich úloha při vyjednáváních byla významná a i díky tomu mohlo dojít k dosazení nových poslanců do zákonodárných sborů a ti poté umožnili vytvoření vlády a zvolení prezidenta. Tím se stal Václav Havel a oním předsedou vlády Marián Čalfa. Vznikla tak "demokracie se zárukami" dle Przeworského označení.

Druhá etapa začíná obdobím po svobodných volbách v roce 1990. V této době již dochází k pluralitě politických stran, k volební soutěži a dalším prvkům odpovídajícím demokracii (Říchová 2006: 259-260).

4 ZOBRAZENÍ TÉMATU PŘECHODU K DEMOKRACII PŘI VÝUCE V PŘEDMĚTU ZSV/OV

Tato část mé diplomové práce má několik dílčích cílů. Prvním z nich je zjištění pomocí vytvořeného dotazníku (viz Příloha), zda se vyučují v rámci předmětu ZSV přechod k demokracii v Československu (potažmo "sametová revoluce") a také typy režimů. Všechny výše uvedené pojmy užívám i v dotazníku.

Dotazník samotný je tvořen osmi otázkami, přičemž sedm z nich je řešeno formou zatrnutí pouze jedné možné odpovědi. Osmá a poslední otázka celého dotazníku je řešena tzv. otevřenou odpovědí, kam daný respondent může textovou formou napsat svou několikaslovnou odpověď.

Druhým dílčím cílem je jistá analýza několika vybraných učebnic pro daný předmět, tedy v tomto případě pro předmět Základy společenských věd.

V úvodu této části je ale nutné uvést jakýsi vhled do problematiky vzdělávacího systému, a to jmenovitě do Rámcového vzdělávacího programu (RVP) a jeho začlenění do systému vzdělávacích programů.

Z celkového pohledu má tato část diplomové práce do jisté míry odpovědět na otázku, zda a jak je téma transformace a "sametové revoluce" v Československu a výuka typů režimů zahrnuta právě ve zmíněném Rámcovém vzdělávacím programu.

Rámcový a potažmo školní vzdělávací program nám sice může stanovit, zda má konkrétní téma své místo ve výuce, ovšem je třeba také zjistit, zda je tomu tak i ve skutečnosti. Učitelé mohou dané téma zařadit právě do Školního vzdělávacího programu (ŠVP), ale při samotné výuce nakonec látku probrat z určitých důvodů vůbec nemusí (například nestihnou ji probrat z časových důvodů).

4.1 Vzdělávací programy a jejich systém

Systém vzdělávacích programů je ošetřen zákonnou formou. Konkrétně jej vymezuje zákon č. 561/2004 Sb. Jedná se o tzv. školský zákon²¹ a vymezuje předškolní, základní, střední, vyšší odborné a jiné vzdělávání²².

Komplexní vzdělávací systém je jednotlivě rozpracován a stupňovitě uspořádán od obecnějších forem k více konkrétním. Zastřešujícím a nosným je Národní vzdělávací program (NVP). Ten zpracovává Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT). Na jeho tvorbě se podílí různé dílčí instituce i jednotliví odborníci. Samotný program je následně předkládán vládě a v další fázi jej případně schvaluje Poslanecká sněmovna a Senát PČR. Tento nejvýše stanovený program vymezuje hlavní cíle, obsah a oblast vzdělávání.

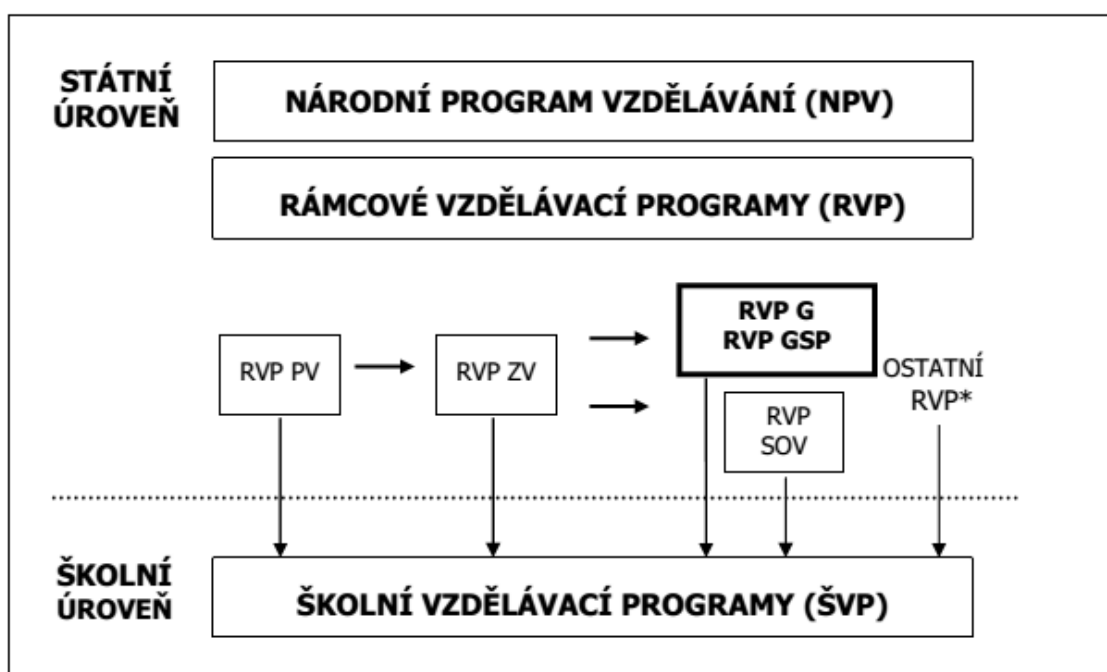
Níže stojí Rámcový vzdělávací program. Ten je více konkrétní než výše jmenovaný. Vymezuje každý jednotlivý obor počínaje předškolním vzděláváním až po středoškolské. Určuje povinný obsah, rozsah i podmínky vzdělávání. Zabývá se též hodnocením výsledků, ale posuzuje i učebnice a další učební materiály. Dále je nezbytným prostředkem k ještě více konkrétní tvorbě tzv. Školního vzdělávacího programu, který stojí v oné hierarchické škále nejnižší. Školní vzdělávací program nejenže navazuje na Rámcový vzdělávací program, ale je nezbytné, aby oba tyto programy byly ve vzájemném souladu. Rozdílem mezi těmito dvěma programy je fakt, že výše postavený Rámcový vzdělávací program zabezpečuje a upravuje Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, kdežto Školní rámcový program upravují samotní ředitelé školních zařízení.

²¹ Zákon byl přijat 24. září 2004 a v účinnost vešel k 1. 1. 2005.

²² MŠMT. Zákon č. 561/2004 Sb. , o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), dostupné na: <http://www.msmt.cz/dokumenty/novy-skolsky-zakon>, 30. 4. 2015.

Pro obě varianty platí přístupnost pro veřejnost, a to přístupnost v různých podobách. Rámcový vzdělávací program je zpřístupněn pomocí internetu na určitých webových odkazech. Prostřednictvím internetu bývají zpřístupněny i Školní vzdělávací programy. Není-li tomu tak, pak má veřejnost právo a možnost nahlédnout na požádání do tohoto typu programu v papírové formě přímo v dané škole. Je možné pořizovat i opisy a výpisy.

Obr. 1 - Hierarchické uspořádání jednotlivých programů (Systém kurikulárních dokumentů) - převzato z RVP G²³

Graf 1 – Systém kurikulárních dokumentů

Legenda: RVP PV – Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání; RVP ZV – Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání; RVP G – Rámcový vzdělávací program pro gymnázia; RVP GSP – Rámcový vzdělávací program pro gymnázia se sportovní přípravou; RVP SOV – Rámcový vzdělávací program (programy) pro střední odborné vzdělávání.

* Ostatní RVP – rámcové vzdělávací programy, které kromě výše uvedených vymezuje školský zákon.

²³ RVP G - Vymezení Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia, dostupné na: http://www.msmt.cz/file/7150_1_1/download/, 30. 4. 2015.

4.2 Rámcový vzdělávací program

Tento program je nezbytný pro tvorbu Školního vzdělávacího programu. Rámcový vzdělávací program je volně přístupný na příslušných internetových stránkách²⁴.

Je rozdělen na jednotlivé části podle typu, tedy předškolního vzdělávání, ale též základního a středoškolského. Právě středoškolské vzdělávání je navíc rozlišeno na gymnázium a na střední odborné (to rozdělujeme ještě jako střední odborné s maturitou a střední odborné bez maturity). Právě středoškolský typ vzdělávání je pro mě zásadní, jelikož mé aprobační předměty jsou určeny pro tento stupeň vzdělávání.

Rámcový vzdělávací program je určen několika vzdělávacími oblastmi a specifikovanými vzdělávacími obory. Vezmu-li v potaz konkrétně vzdělávací program pro gymnázia, ten je pak vyjádřen osmi oblastmi. V případně mého aprobačního předmětu Základy společenských věd je důležitá oblast Člověk a společnost. Tato oblast je zastoupena i pro předměty dějepis a zeměpis (resp. geografie). Zeměpis je navíc specifický v tom, že zasahuje i do oblasti Člověk a příroda. Je to předmět na pomezí humanitních a přírodních věd.

Společenskovědní část Člověk a společnost je ještě rozdělena na další podčásti. Těchto dílčích částí je šest, přičemž pro mou výzkumnou stránku je důležitá část třetí, tedy Občan ve státě. Rámcový výukový program počítá v této sekci s výstupy právě i v oblasti ideologií, vyložení podstaty demokratických a nedemokratických režimů. Stejně tak vymezuje principy a podoby rozličných režimů.

Samozřejmě jsou zde vyloženy výstupy v obecné rovině a nemůžeme zde očekávat konkrétní zmínku o tématu přechodu k demokracii v Československu v roce 1989, potažmo "sametové revoluci". Lze ale očekávat, že právě tyto události mohou být v rámci učiva o

²⁴ Rámcový vzdělávací program dostupný např. na: <http://www.nuv.cz>, nebo na: <http://www.msmt.cz>.

ideologiích a typech režimů zmíněny. Především tak ale v kapitole o vzniku a vývoji Československa a ČR.

RVP počítá pochopitelně i se vzděláváním v předmětu Základy společenských věd, potažmo ve společenskovědním základu na středních odborných školách ukončených maturitní zkouškou. Tyto školy jsou zaměřené více na praktické vzdělávání, a to určuje i množství a detailnost daných témat. Ta pochopitelně nejsou tolik obsáhlá jako vzdělávací program určený pro gymnázia.

Vzhledem k tomu, že zaměření středních odborných škol jsou rozličná, drobné obměny jsou očekávané a pochopitelné. Přesto však i zde je společenskovědní základ v mnohých tématech velmi podobný. Pro můj výzkum je v tomto případně stěžejní dílčí část Člověk jako občan. I tady opět není konkrétní zmínka o Československu a jejím nedemokratickém režimu, či dokonce zmínka o revolučních událostech 1989. Jak bylo uvedeno výše, RVP vymezuje oblasti jen v obecné formě. V části Člověk a občan se předpokládá do jisté míry seznámení s tématy jako politika, politické strany či politické ideologie a český stát. Právě poslední dvě uvedené nabízí opět možnost, že ve výuce budou zmíněny i revoluční události 1989 právě v tehdejší Československu.

Rámcový vzdělávací program zahrnuje i výuku společenskovědního základu pro střední odborné školy zakončené výučním listem. I v tomto případě je samotné vzdělávání zaměřené na praktické využití, a proto hloubka a detailnost dílčích částí nejen ve společenskovědním základě není tak intenzivní. I zde je pro společenskovědní základ společná oblast Člověk a občan a i v tomto případě je struktura velmi podobná. Pro mou výzkumnou práci je důležité, že na všech typech těchto středních odborných škol je ona vzdělávací oblast stejná.

Odlišností proti RVP pro gymnázia je fakt, že do společenskovědního základu je zahrnut i dějepis, nejen tedy Základy

společenských věd. V porovnání se středními odbornými školami je RVP pro gymnázia v oblasti Občanský a společenskovědní základ obsáhlejší s důrazem na teoretické informace. Širší je i časová dotace nejen na samotný předmět ZSV, ale i na dílčí oblasti a části. Nabízí se tak možnost ve výuce uvést a podrobněji vyložit látku konkrétnějšího charakteru s případnou možností kladení důrazu na česká (československá) specifika, v našem případě na revoluční události 1989.

4.3 Hodnocení učebnic pro výuku základů společenských věd

V předešlé kapitole jsem popsala systém Rámcového vzdělávacího programu (RVP), který měl naznačit, zda Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) počítá se zařazením do výuky přelomového období Československa, kdy došlo k přechodu z režimu nedemokratického na režim demokratický a tento přechod je spojován především s listopadovou revolucí v roce 1989. Při studování RVP jsem zjistila, že ač plány jsou více méně obecné, MŠMT se zařazením tohoto tématu počítá. V plánech RVP je dán i prostor pro výuku typů režimů. I v nich je možná zmínka o československých listopadových událostech jako příklad systému, který byl původně delší čas nedemokratický a jenž se vlivem jistých okolností transformoval na režim demokratický.

Nyní je vhodné zjistit, zda samotní učitelé mají pro výklad látky ve výuce vhodný podkladový materiál, zda mohou použít učebnice či musí spoléhat pouze na své znalosti (vycházející v tomto případě eventuelně i z přímé zkušenosti), internetové zdroje a další materiál.

Učebnice mají sloužit jak učitelům pro výklad, tak i žákům jako učební materiál, ze kterého taktéž mohou čerpat informace. Cílem je tedy zjistit, zda vybrané učebnice mohou k tomuto účelu posloužit, či mají žáci spoléhat pouze na poznámky, které si zaznamenají do sešitů během výuky.

Ke zjištění vhodnosti učebnic jsem vybrala pět knih (učebních materiálů). Učebnice jsou různého stáří a různého provedení. Učebnic ZSV existuje pochopitelně více, ale mým cílem nebylo provést analýzu všech dostupných učebnic, ale pouze části. Předpokládám totiž, že obsah bude vcelku podobný ve všech těchto učebnicích.

Ve vybraných učebnicích budu vyhledávat jakékoliv informace o "sametové revoluci" a přechodu k demokracii. Stejně tak vymezení typů režimů.

4.3.1 David, Roman: 1996. *Politologie. Základy společenských věd.* FIN: Olomouc.

Tato učebnice je z roku 1996 a jak jsem měla možnost zjistit z dotazníkového šetření (viz níže), je mezi učiteli vcelku oblíbeným učebním materiálem. Není to učebnice v pravém slova smyslu, ale spíše publikace, která jednotlivé události, pojmy či osobnosti nejprve stručně představí a poté jsou k těmto přiřazeny tematické texty k rozboru a snazšímu porozumění. Na konci některých kapitol je ještě zařazena série otázek, námětů či podnětů k vypracování eseje.

Samotná učebnice je rozdělena do 14 kapitol a ty víceméně korespondují s tématy vymezenými RVP. V určitých kapitolách jsou ale některé části, které by v materiálech ZSV být měly, vynechány, jiným je zase naopak dán výrazný prostor. Je to ale vcelku pochopitelné, neboť jsem již zmiňovala, kniha Romana Davida není učebnicí v pravém slova smyslu, ale spíše doplňkovým materiálem k výuce ZSV, resp. politologické části ZSV. Tomu tedy odpovídá struktura a obsah této publikace.

Co se týče zmínky o listopadu 1989, resp. událostí, které k němu dospěly a následně i pokračovaly jako její důsledek a součást přechodu k demokracii v Československu, je zde věnován prostor tématu v kapitole

závěrečné s názvem Česká republika v čase přeměn, konkrétně v textu Vojtěcha Cepla pojmenovaném jako Transformace hlav a srdcí ve východní Evropě, v němž de facto uvádí listopad 1989 jako krok k přeměně nejen politického systému, ale i k přeměně celé společnosti.

Dle mého názoru je tato učebnice (či tedy spíše učebnice - doplňkový materiál) vhodná k výuce ZSV právě proto, že jsou v ní obsaženy vhodné texty k daným tématům (včetně mého cíleného) a otázky k zamyšlení, reflektující čtený text. Jako doplňkový materiál bych ji sama ve své praxi uplatnila a stejně tak bych ji doporučila i žákům. Není však nosným textem pro výuku ZSV.

4.3.2 Bílý, Jiří: 2005. *Základy společenských věd. Základy státovědy, politologie a sociologie.* Eurolex Bohemia: Praha.

Učebnice Jiřího Bílého je v tomto případě vydání prvního, a to z roku 2005. Kniha je rozdělena do tří kapitol včetně úvodní, která seznamuje obecně se společenskými vědami. Následující dvě obsáhlé vymezují státovědu a politologii a dále sociologii. Při prohlížení jednotlivých kapitol jsem se pochopitelně zaměřila na tu, kde by mohla být obsažena ona "zlomová" událost moderních československých nejen politických dějin. Vhodnou kapitolu se mi nepodařilo najít ani po bližším prostudování.

Učebnice celkově je poměrně zvláště strukturována a dle mého jejím nešvarem je "míchání" práva a politologie v pro mě celkem nepřehledné formě. Z politologických témat zde postrádám některé zásadní úseky včetně typologie režimů. Popsány jsou zde pouze demokracie a pseudodemokracie v rámci republiky či monarchie.

Dle mého názoru je tato učebnice vcelku nevhodná pro výuku jak v případě učitele, tak i z pohledu žáka. Hodnověrnost informací v ní

obsažených je jistě naprosto v pořádku, co se týče struktury a přehlednosti, vhodná podle mého názoru není.

4.3.3 Adamová, Karolina - Křížkovský, Ladislav: 2000. *Základy politologie*. C. H. Beck: Plzeň

Obsah této učebnice je rozdělen do čtyř kapitol. Specifikem učebnice je fakt, že se jedná spíše o učební materiál vhodný z hlediska zaměření na právo, čemuž odpovídá obsah jednotlivých podkapitol, v nichž se ono zaměření promítá. Mému vytyčenému cíli, tedy revolučním událostem a přechodu z nedemokracie do demokracie (v obecném rozdělení) neodpovídala žádná kapitola, resp. ta, která se jevila jako nejvhodnější, žádnou tuto informaci neobsahovala. Celkově je zde stručně a nepřehledně uvedena i typologie režimů.

Učebnice je sice poměrně zajímavě rozčleněna, avšak způsob podání informací (způsob, nikoliv věrohodnost) je dosti nepřehledný a některé politologické úseky zde nejsou vůbec zahrnuty. Text je psán malou velikostí písma a ve zhuštěné podobě.

Pro výuku základů společenských věd se mi tato publikace jeví jako spíše nevhodná.

4.3.4 Drábová, Renata - Zubíková, Zdeňka: 2007. *Maturita. Společenské vědy*. Fragment: Praha.

Tento učební materiál má sloužit žákům především jako pomůcka k maturitní zkoušce. Obsah je rozdělen tak, jak tomu odpovídá i ročníkové rozvržení na školách, tedy postupuje se tematicky shodně s praxí.

V kapitole Politologie je obsažena i kapitola o demokracii. Při zevrubnějším prostudování jsem v této kapitole objevila pouze obecné

zmínky o principech demokracie a pojmu totalitarismus (resp. totalita). Konkrétnější informace zde uvedeny nejsou. Tak je tomu ovšem i v případě dalších kapitol. Ve všech jsou zmíněny a stručně popsány pojmy či události.

Tento obecný popis je ale vcelku pochopitelný vzhledem k tomu, že učebnice slouží spíše jako pomůcka ke zopakování látky k maturitní zkoušce. Vzhledem k tomu, že učebnice je až příliš stručná, projeví se tento fakt i ve srozumitelnosti uvedených informací, která je tak špatná, nespojuje věci do souvislostí a žáka tak spíš mate.

Učebnice se z mého pohledu jeví pro výuku ZSV jako zcela nevhodná a měla by tak zůstat jako pomůckou pro stručné zopakování informací, které jsou ale založené na předchozím zevrubnějším výkladu.

4.3.5 Dvořák, Jan a kol.: 2008. *Odmaturuj! ze společenských věd.* Didaktis: Brno.

Knihy *Odmaturuj!* jsou ucelenou řadou učebnic pro téměř všechny vyučované předměty.

Učebnice má sloužit primárně spíše žákům jako materiál k ucelení informací k maturitní zkoušce, případně ke zkouškám přijímacím. Tento učební materiál, jak jsem měla sama možnost se přesvědčit, využívá při výuce i řada učitelů. Mohu potvrdit, že jsem tuto učebnici (na doporučení vedoucího při mé praxi) používala i já ve výuce v rámci souvislé praxe.

Obsah je tak jako v předešlých uvedených učebnicích rozčleněn do kapitol, které však nekorespondují s členěním v ročnících. První kapitolou je zde totiž Politologie (v prvním ročníku se začíná psychologíí). Politologická část je zde uváděna přehledně a v některých ohledech i poměrně podrobně. K tématu, který jsem si vytyčila pro tuto část, tedy o revoluci a přechodu k demokracii, jsem zde našla zmínku. Ta je

obsažena v podkapitole o vzniku a vývoji Československa (potažmo České republiky), a to v posledním odstavci. Zde je popsán v přiměřeném rozsahu pád komunistického režimu s eskalací v podobě sametové revoluce. Vzhledem k celkovému pojetí kapitoly mohu uvést, že právě ta, která popisuje pád režimu, je ve zcela dostačující formě i délce.

Učebnice je z mého pohledu poměrně dobře rozčleněna, vcelku přehledně sestavena a obsah textu je taktéž vyhovující. Zajímavé je řešení doplňujících informací či zajímavostí v pravém sloupci každé strany. Tato část může sloužit k lepšímu pochopení probírané látky.

Uvedenou učebnici bych pro výuku ZSV víceméně doporučila jak učitelům, tak i žákům samotným, kterým může publikace pomoci při opakování učiva nejen k maturitní zkoušce.

4.3.6 Shrnutí hodnocení učebnic

Při celkovém posouzení docházím k závěru, že počet učebnic je dostatečný, avšak nedostatečný je jejich obsah, způsob provedení, struktura. Z pohledu mnou vytyčeného cíle, tedy hledání zmínky o revolučních událostech v ČSSR 1989, jsou informace v učebnicích poměrně chudé. Je to relativně pochopitelné, neboť ne všechny publikace obsahují například i vznik a vývoj československého státu, a ne všechny dokonce dostatečně uvádějí i typy režimů.

Nejhodnější učebnicí se z mého pohledu jeví především Odmaturuj! ze společenských věd. Je poměrně přehledně členěna. Mnohým tématům je zde věnován vcelku slušný prostor s mnohými doplňkovými odpověďmi v postranní části učebnice. Důležité pojmy jsou barevně zvýrazněny a popsány.

Velmi vhodnou je dle mého názoru i publikace Politologie. Ta sice není primárně učebnicí, ale zato vhodným doplňkovým materiálem. K

určitym politologickým tématům nabízí pro lepší pochopení mnohé zajímavé texty různých historických osobností. Tyto texty tak mohou pomoci látku lépe rozebrat a následně vstřebat. Jak jsem měla možnost zjistit, učitelé je poměrně často vyhledávána a užívána.

Učebnice mohou posloužit i žákům, ale spíše jako materiál, který stručněji obeznámí s učivem. V tomto případě se mohou učebnice stát tedy docela dobrým materiálem k maturitní zkoušce, ale za pomoci doplnění informací ze sešitu apod.

4.4 Dotazníkové šetření

V jedné z předešlých částí jsem vymezila jednotlivé Rámcové vzdělávací programy pro různé typy středních škol. Tato RVP nám pomohla vymezit a posléze zjistit, zda je potřebná oblast mé první části diplomové práce vyučována, respektive zda je vůbec zahrnuta právě do RVP. Při zevrubném pohledu na jednotlivá RVP bylo zjištěno, že na všech typech středních škol se ve společenskovedním základě počítá s výukou politických ideologií, s demokratickými a nedemokratickými režimy, ovšem z pohledu obecného. Mým dalším úkolem je zjištění pomocí dotazníků, zda jsou tyto části skutečně vyučovány, v jakém časovém rozsahu (počet vyučovacích hodin) a zda je kladen důraz na československá specifika. Jsou-li v rámci vyučovacích hodiny zdůrazněny, potažmo vůbec zmíněny, například v rámci typů nedemokratických režimů právě s ohledem na revoluční události 1989.

Jak jsem uvedla výše, tato fakta jsem se pokoušela odhalit pomocí dotazníkového šetření. Vytvořila jsem jednoduchý elektronický dotazník, který obsahuje osm stručných otázek, z nichž sedm je zaškrťovacích a osmá a poslední otázka je navržena jako takzvaná otázka s otevřenou odpovědí. Veškeré znění otázek, jak už bylo zmíněno, je obsahem části diplomové práce s názvem "Přílohy".

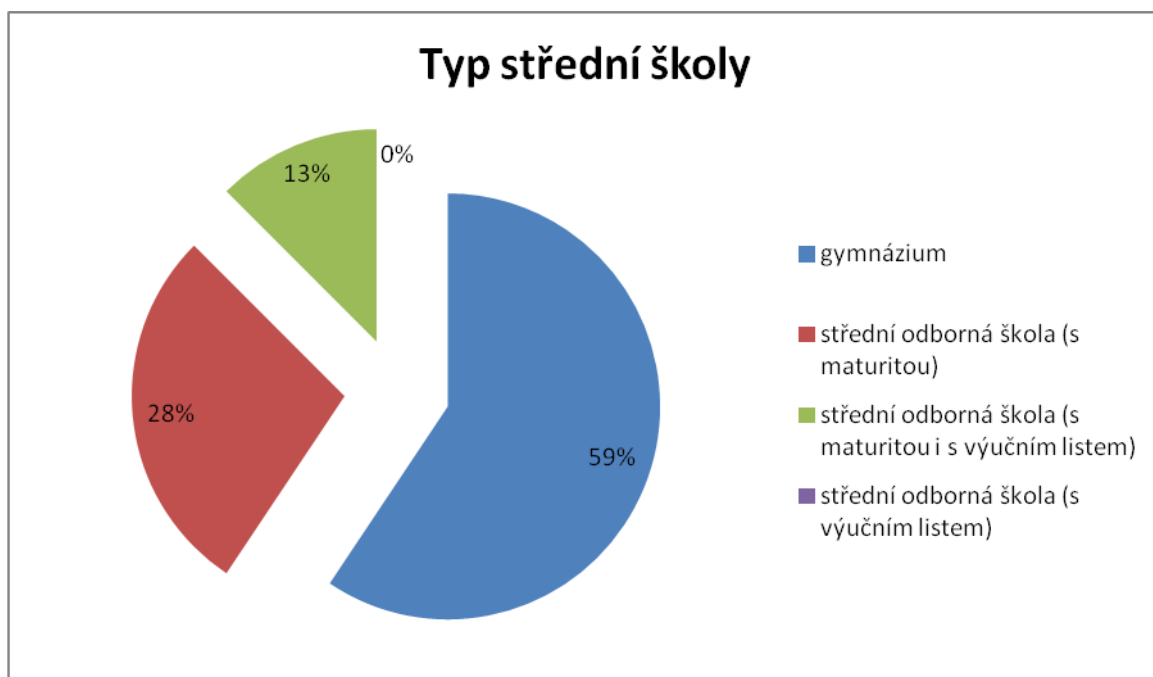
Příslušný dotazník jsem odeslala na jednotlivé vybrané střední školy s příslušným webovým odkazem. Zvolila jsem jen střední školy v Jihočeském kraji, tedy v kraji, kde mám trvalé bydliště, kde jsem studovala převážnou část svého žákovského života a je mi tak tento kraj bližší. Dotazníky byly odeslány na všechny typy středních škol, čili nejen na gymnázia, ale i na střední školy odborné, a to jak na ty, které jsou zakončeny maturitní zkouškou, tak i výučním listem, případně obojím možným způsobem.

Otázky byly vytvořeny tak, aby odpovídaly stěžejnímu obsahu mé diplomové práce. Tím je především přechod k demokracii v Československu 1989. Vzhledem k tomu, že právě tato událost může být zmíněna v několika částech předmětu Základy společenských věd, užila jsem otázky zaměřené jak na vznik a vývoj Československa a ČR, tak na politické ideologie a typy režimů. V obou těchto oblastech je totiž možné právě transformaci režimu v ČSSR zmínit. To, zda učitelé přihlíží při výkladu těchto částí na specifika ČSSR, resp. ČR, je další součástí otázek v dotazníku.

Navržený dotazník byl prostřednictvím emailu rozeslán na jednotlivé školy a jednotlivým učitelům s aprobací v předmětu ZSV/OV v počtu 58. Z těchto oslovených vyučujících reagovalo a své odpovědi zpět zaslalo 32 respondentů. Veškeré zaslané dotazníky byly vyplněny správně, nemusela jsem tudíž žádný vyřazovat a mohla pro svá zjištění použít všech 32 dotazníků. Převážná část navrácených a vyplněných dotazníků jsou z gymnázií (19), dále ze středních odborných škol ukončených maturitní zkouškou (9), ze středních odborných škol zakončených obojím možným způsobem (maturitní zkouškou i výučním listem), ale žádný dotazník nebyl navrácen ze střední odborné školy zakončené výučním listem, i když i na tento typ školy jsem dotazník odesílala. V celkovém grafu zastoupení typů středních škol tak tuto dílčí střední odbornou školu zahrnuji (viz níže graf 1 - typ střední školy), ale

dále s ní v následných grafech nepočítám, neboť její zasažení do odpovědí je pochopitelně nulové.

Graf 1

V rámci dotazníku jsem nezjišťovala věk či pohlaví respondentů, ani to, zda se příslušná škola nachází v kterém konkrétním městě. Tyto náležitosti na rozdíl od typu střední školy nejsou pro samotný výzkum podstatné. Dotazník je i zcela anonymní. Jména osob totiž také nemají žádnou váhu pro účel šetření.

Z uvedeného je patrné, že jednou z otázek, a to v pořadí první, byla právě ta, na jakém typu střední školy učitel vyučuje požadovaný aprobační předmět. Již následující otázka je konkrétně zaměřená na samotné téma mé diplomové práce.

V předchozích řádcích jsem uvedla, že události revoluce 1989 v ČSSR (potažmo "sametová revoluce") je možné vyučovat v hodinách ZSV ve dvou politologických úsecích, a to v kapitole o vzniku a vývoji Československa a ČR a dále v kapitole o politických ideologiích a typech režimů. Právě v těchto politologických částech se nabízí nejen dle

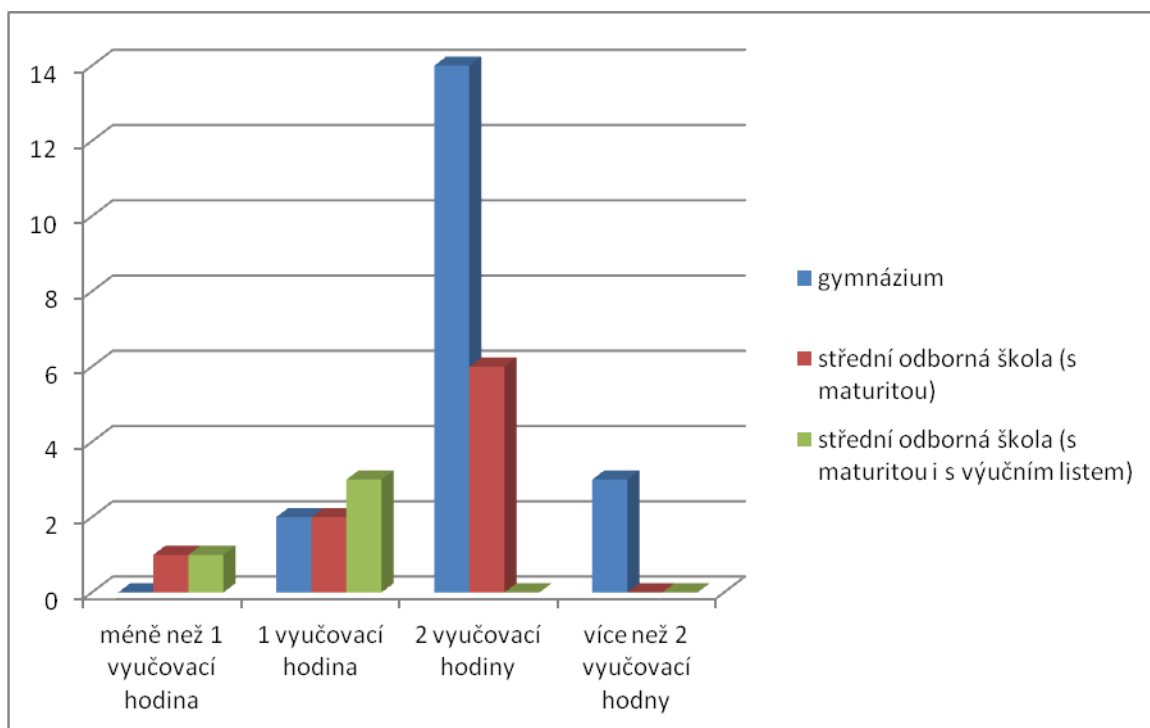
obecněji laděného RVP možnost pro učitele revoluční události zmínit. Otázkou je, a na to mi má do jisté míry pomoci odpovědět příslušný dotazník, zda tomu v praxi skutečně je.

Chtěla jsem též zjistit, jaká je časová dotace a jak až moc je využita v rámci dvou uvedených kapitol. I na tuto otázku má zodpovědět dotazník.

Z dotazníku vyplývá pro první typ otázky o vzniku a vývoji Československa a ČR, že průměrná časová dotace, která je této kapitole věnována, jsou 1-2 vyučovací hodiny. Časová intenzita je pochopitelně daná i typem školy.

Graf 2

Kolik vyučovacích hodin věnujete vzniku a vývoji Československa a ČR?

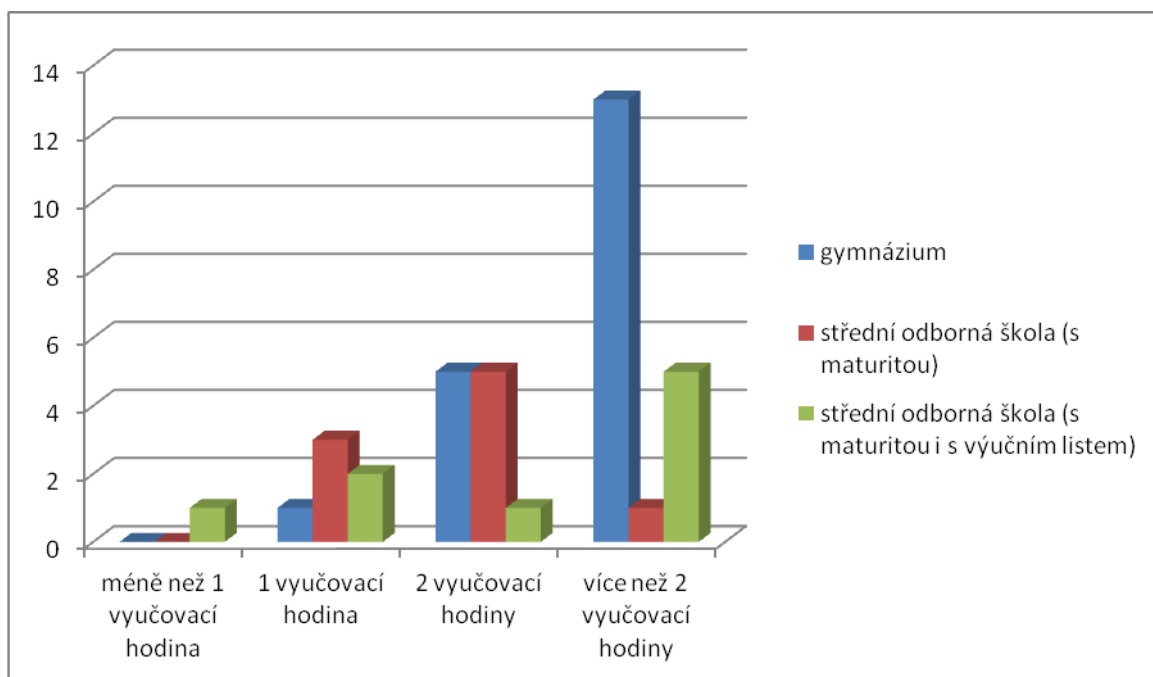

Jedna vyučovací hodina je platná spíše pro střední odborné školy, kdežto na gymnáziích se stejnému tématu věnují v průměru dvě vyučovací hodiny.

Časovou dotaci k další kapitole, tedy ke kapitole o politických ideologiích a typech režimů, znázorňuje následující graf.

Graf 3

Kolik vyučovacích hodin věnujete politickým ideologiím a typům režimů?

Z tohoto grafu vyplývá, že politickým ideologiím a typům režimů jsou věnovány zpravidla alespoň dvě vyučovací hodiny. Ty hojně využívají především učitelé gymnázií, což je vcelku pochopitelné vzhledem k teoretické náročnosti školy, ale i k závažnosti a důležitosti a rozsahu tématu.

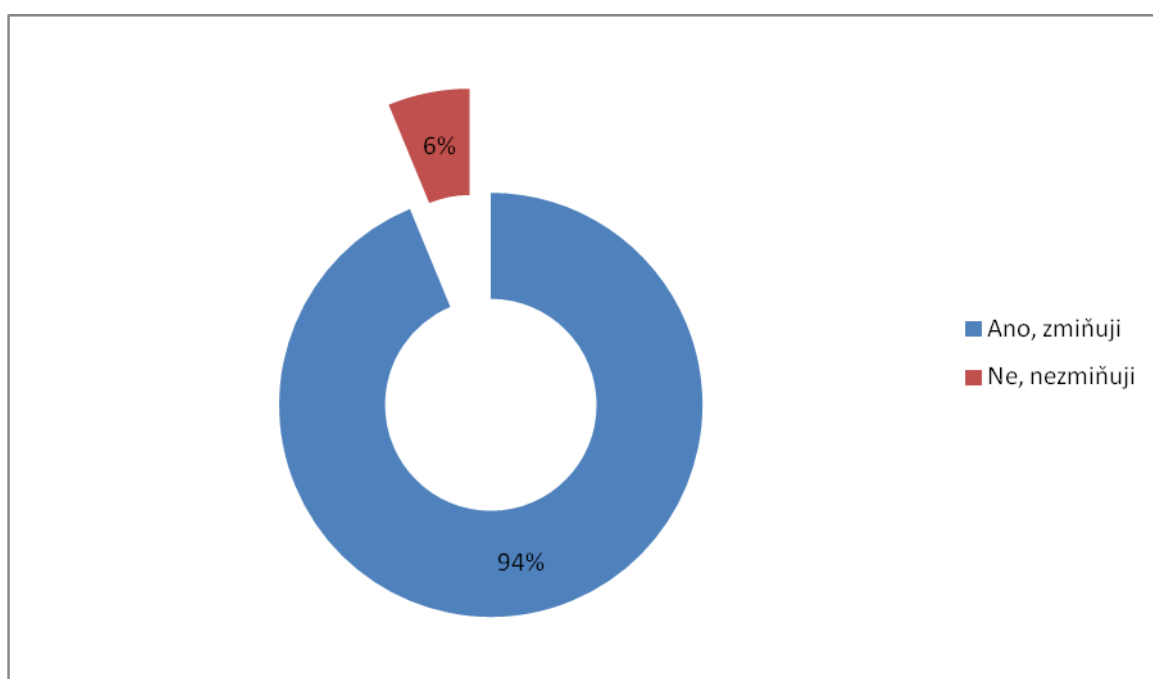
K těmto otázkám o časové dotaci jsou přidruženy otázky právě k vývoji a vzniku Československa a ČR a politické ideologie a typy režimů s tím, zda látku učitelé vyučují a zda v rámci ní zmiňují revoluční události 1989 v ČSSR či "sametovou revoluci" jako takovou. Na otázku o připomenutí revolučních událostí a "sametové revoluci" jsem obdržela téměř jen kladné odpovědi, tedy že látku vyučují a s ní i připomínají ony události. Kladná odpověď byla, jak jsem psala, ve všech případech vyjma jednoho jediného. Daný učitel odpověděl, že ideologie a typy režimů nevyučuje vůbec, ale do svého učiva zahrnuje pouze kapitoly o vzniku a vývoji Československa a ČR. Právě při výkladu oné kapitoly pouze

stručně uvádí i události v Československu 1989, potažmo "sametovou revoluci". Dva vyučující uvedli, že vyučují jak politické ideologie a typy režimů, tak i vznik a vývoj Československa a ČR, ale bez přihlídnutí k událostem, které se týkaly právě transformace v Československu. Tyto odpovědi mě vcelku udivily, jelikož si sama nedovedu představit, že bych vyučovala vývoj Československa a ČR, aniž bych nezmínila i moderní události této epochy našich dějin. Z odpovědí samozřejmě nemohu zjistit, jaké důvody k tomuto učitele vedou.

Výsledné odpovědi o kladení důrazu na události revoluce v roce 1989 v ČSSR dokládá graf níže. Jak jsem již uvedla, při výkladu kapitol o vývoji Československa a ČR, stejně tak o ideologiích a typech režimů, drtivá většina respondentů přihlíží k dějinným událostem v českých zemích. Pouze mizivé procento dotázaných vybrané kapitoly vykládá pouze obecně bez přihlídnutí a důrazu k Československu a ČR.

Graf 4

Zmínka o revolučních událostech 1989 (resp. o "sametové revoluci") v rámci vybraných hodin ZSV

Celkový pohled na dotazníkové šetření působí pozitivně v tom, že se učitelé snaží věnovat daným tématům dle mého potřebný počet vyučovacích hodin, stejně tak se valná většina též snaží dodržovat Rámcový vzdělávací program nastavený Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) a důsledně probírají ony kapitoly politologické části ZSV. Zvláště potěšujícím je fakt, že téměř 100% respondentů klade důraz na zmínění revolučních událostí 1989 v ČSSR spolu přímo se "sametovou revolucí" a nevynechávají tuto důležitou etapu českých (resp. československých) dějin.

Výhodou je, že v rámci předmětu ZSV je možné tyto události připomenout ve více než jedné kapitole, navíc jsou tyto probírány nikoliv na samém závěru celého cyklu předmětu ZSV, tudíž je na jejich zmínění dostatek času. To je zásadní rozdíl oproti dějepisu. Právě v něm vzhledem k postupnému výkladu od nejstarších dějin po nejnovější nezbyvá na moderní dějiny příliš času. Obzvláště tedy na dějinné události posledních 70 let, tedy od období po skončení 2. světové války. Tato epocha není obvykle vzhledem k časové nouzi probrána vůbec, či jen velmi okrajově.

Závěrečná otázka měla za úkol zjistit, zda učitelé využívají pro výuku těchto kapitol (tedy o vzniku a vývoji Československa a ČR, ale i pro politické ideologie a typy režimů) učebnice a pokud ano, jakou (jaké)? Z daných odpovědí je patrné, že většina z vyučujících nějakou publikaci využívá. Nejhojněji preferovanou učebnicí je v tomto případě Odmaturuj! ze Základů společenských věd. Ta je volena hlavně pro svou přehlednost, informační rozmanitost a ucelenost faktů. Pro kapitoly politologie je též poměrně oblíbenou a užívanou učebnice autora R. Davida s názvem Politologie. Učiteli je volena především pro možnost práce s texty k daným tématům, které jsou v učebnici použity. Zvláště vhodná je tato učebnice pro výuku politických ideologií. Pro politologii

volenou učebnicí je i další v dotazníku zmíněná, a to učebnice s názvem Politologie z nakladatelství FIN Olomouc. Mnozí vyučující užívají k výkladu vybraných kapitol též audiovizuální pomůcky jako například materiály vytvořené Jedním světem ve školách. Někteří uvádějí i své zážitky z doby revolučních událostí v ČSSR 1989. Seznamují žáky přímo s osobními zkušenostmi této zlomové etapy.

Shrnu-li dotazníkové šetření, základní otázka tak byla zodpovězena. Události spojené s takzvanou "sametovou revolucí", s předchozím nedemokratickým režimem, který se transformoval na režim demokratický, ale také typologie režimů, všichni učitelé pouze s jednou výjimkou tato témata vyučují. Z pohledu časové dotace je látce věnován zvláště na gymnáziu větší časový úsek, což je vzhledem k typu školy očekávané a což se také potvrdilo. V průměru jsou pro ně vyhrazeny dvě vyučovací hodiny.

V případě podkladového materiálu pro učitele se většina učebnic jeví spíše jako nevhodná, ať už z důvodu horší struktury publikací určených pro předmět ZSV, tak i stránky obsahové. Ne vždy je určitým tématům věnován dostačující prostor a ne vždy je i vhodně formulován obsah. Pro přípravu na výuku tak učitelé využívají spíše jiných zdrojů jako internet či odborné publikace. V případě "sametové revoluce" někteří sdělují při výuce i své přímé zážitky z této doby.

5 ZÁVĚR

Cílem mé práce byla především analýza transformace režimu v Československu 1989. Přechodu k demokracii předcházeli takzvaný "starý" režim, který byl tak odstraňován. V mysli mnoha občanů je onen předchozí režim mylně označován jako totalitní. Podobu totalitní však měl pouze krátké období vymezené koncem čtyřicátých a první poloviny let padesátých minulého století.

Po druhé světové válce totiž režim v Československu vykazoval podobu pretotalitního (někdy označovaného jako hybridního demokratického) režimu. Teprve po Únoru 1948 a za okolností, jimiž se chopila moci Komunistická strana Československa, vymezujeme dle typologie režimů jako totalitní období se všemi jeho aspekty. V průběhu celé komunistické éry můžeme použít z dané typologie režimů ještě podobu autoritarismu či posttotalitně autoritářskou.

Právě tato klasifikace režimů, která je ve stručné míře popsána v první kapitole, má vyvrátit tuto mylnou představu o totalitní podobě režimu po celé téměř padesátileté období komunistické vlády v Československu.

Za neméně důležitou považuji i typologii přechodů a vůbec povahu režimu, který je odstraňován. Vybrané typologie, které jsem uplatnila na přechod v Československu, mají určit typ přechodu a taktéž popsat všechny jeho etapy. V tomto případě také existuje poněkud chybná představa, že přechod se odehrál v podobě revoluce. To ale na základě popsaných typů přechodu neodpovídá. Pro případ Československa je tak příznačný přechod v podobě reformy (typologie Karlové a Schmittera), jinak též jako sjednaný přechod (typologie S. Huntingtona), což je v podstatě to samé. Jejich společným faktorem je totiž dohoda mezi vládnoucí elitou a opozičními silami. Iniciativa tak vychází "zdola", tedy od mas a strategií je kompromis a právě ona zmíněná dohoda, není zde tak určujícím prvkem použití násilí, které je typické pro revoluci.

Vymezení a popis přechodu na základě vybraných typologií má tak tuto chybnou domněnku vyvrátit.

Kapitola, která znázorňuje vytyčené téma (tedy přechod k demokracii v Československu, resp. "sametová revoluce") v rámci výuky předmětu ZSV na středních školách, měla naplnit můj druhý cíl. Tím je fakt, zda se ono téma vyučuje při výuce Základů společenských věd, jaký čas je tématu vymezen a do jaké míry se téma vyučuje. Provedla jsem rozbor Rámcového vzdělávacího programu, dotazníkové šetření, ale i stručnou analýzu vybraných učebnic pro předmět ZSV.

Rámcový vzdělávací program (RVP) je zvlášť rozdělen na RVP pro gymnázia, RVP pro střední odborné školy s maturitou a pro střední odborné školy bez maturity (ukončené výučním listem). Každý tento Rámcový vzdělávací program má vlastní strukturu. Podíváme-li se podrobněji do Rámcového vzdělávacího programu vytvořeného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, pak zjistíme, že s výukou typů režimů a transformací v Československu plán RVP počítá, a to dokonce na všech typech středních škol. Pod celek Občanský a společenskovední základ je zahrnut dílčí úsek s názvem Občan ve státě a právě v jeho rámci by se mělo téma učit. Rámcový vzdělávací program je totiž určujícím pro všechny školy a ty by se jím měly plně řídit. Ve své výstupové i následové praxi jsem se o tom mohla přesvědčit. Stejně tak se mi potvrdilo právě díky souvislé praxi, že téma typů režimů a transformace režimu v Československu jsou vyučovány. Je jim věnován dle mého i dostatečně dlouhý čas.

Téma přechodu k demokracii a zmínka o "sametové revoluci" patří do kapitoly Vznik a vývoj Československa a ČR a jak vyplynulo z dotazníkového šetření, téma učitelé do svých hodin zahrnují a v téměř všech případech plně využívají i časové dotace. Téma transformace režimu v Československu mnozí zmiňují i další kapitole ZSV, která seznamuje žáky s typy nedemokratických režimů a s ideologiemi. I v nich

učitelé připomínají mnou vytyčené téma. Při praxi na střední škole jsem dokonce měla sama možnost toto téma při výuce uvést, a to v případě obou kapitol.

Poněkud negativně se však jeví výsledek hodnocení učebnic, stejně tak výsledek šetření, zda a jakou učebnici k výuce zvoleného tématu učitelé používají. Vybrala jsem 5 učebnic, které jsou dobře dostupné učitelům i žákům. Pro předmět ZSV je určeno vcelku dostatečné množství učebnic, ale obsahově je značná část nevyhovující. Za poměrně vhodnou považuji Politologii od Romana Davida. a přehledná a obsahově vyhovující je vcelku nová učebnice z ucelené řady Odmaturuj!, v tomto případě Odmaturuj! ze společenských věd. Právě v ní jsem našla relevantní informace k mnou vytyčenému tématu. Dle mého názoru bylo uvedeno přehledně, srozumitelně a dostatečné míře.

V poslední části analyzuji výsledky dotazníkového šetření. Dotazník byl určen učitelům vybraných středních v Jihočeském kraji a s aprobací pro předmět ZSV/OV. Dotazník potvrdil mou představu vymezenou na základě studia Rámcového vzdělávacího programu. Dané téma je vyučováno. Na gymnáziu je mu však věnovaná vyšší časová dotace. To jediné je rozdílné oproti středním odborným školám. Obsah je prakticky identický pro všechny typy škol.

Z dotazníkového šetření (otázka č. 8) vyplývá, že valná část učitelů při výuce tématu transformace režimu v Československu a "sametové revoluce" využívají informací z internetových zdrojů a někteří zcela pochopitelně uvádějí i přímou zkušenost s obdobím Československa v době přechodu k demokracii. K této skutečnosti se mnozí uchylují právě i z důvodu horší obsahové stránky učebnic určených pro předmět ZSV.

K dovysvětlení či rozšíření tématu někteří učitelé využívají i semináře k předmětu ZSV (hlavně v případě gymnázií) nebo zadávají na dané téma žákům různé referáty, případně projekty.

Závěrem je tak nutné uvést, že Rámcový vzdělávací program do svého plánu téma přechodu k demokracii v Československu, stejně tak typy režimů zahrnuje. Všechny typy středních škol se tématu taktéž věnují a učitelé hojně využívají i časovou dotaci k tomu určenou. jediným negativem je tak více méně nevyhovující obsahová stránka většiny učebnic pro předmět ZSV.

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Literatura:

Adamová, Karolina - Křížkovský, Ladislav: 2000. *Základy politologie*. C. H. Beck: Plzeň.

Ash, Timothy G.: 1991. *Rok zázraků '89*. Nakladatelství Lidové noviny (NLN): Praha.

Balík, Stanislav - Kubát, Michal: 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Dokořán: Praha.

Balík, Stanislav - Hloušek, Vít - Holzer, Jan - Šedo, Jakub: 2007. *Politický systém v Českých zemích 1848 - 1989*. Mezinárodní politologický ústav: Brno.

Bílek, Jaroslav - Lupták, Lubomír. Československo 1945 - 1948: Příklad hybridního režimu. IN: *Středoevropské politické studie*, Ročník XVI., číslo 2-3, s. 188-214.

Bílý, Jiří: 2005. *Základy společenských věd. Základy státovědy, politologie a sociologie*. Eurolex Bohemia: Praha.

Cabada, Ladislav - Vodička, Karel: 2003. *Politický systém České republiky. Historie a současnost*. Portál: Praha.

Civín, Jan: 2004. Rámcová charakteristika československé tranzice 1989-1990. IN: *Středoevropské politické studie*, Ročník VI., číslo 1.

David, Roman: 1996. *Politologie. Základy společenských věd*. FIN: Olomouc.

Drábová, Renata - Zubíková, Zdeňka: 2007. *Maturita. Společenské vědy*. Fragment: Praha.

Dvořák, Jan a kol.: 2008. *Odmaturuj! ze společenských věd*. Didaktis: Brno.

Dvořáková, Vladimíra - Kunc, Jiří: 1994. *O přechodech k demokracii*. Sociologické nakladatelství (SLON): Praha.

Gerloch, Aleš - Hřebejk, Jiří - Zoubek, Vladimír: 1994. *Ústavní systém České republiky*. Prospektrum: Praha.

Gilbert, Leah - Mohseni, Payam: 2011. Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes. IN: *Studies in Comparative International Development*, Vol. 46, No. 3, p. 270-297.

Holý, Ladislav: 2010. *Malý český člověk a skvělý český národ. Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Sociologické nakladatelství (SLON): Praha.

Huntington, Samuel P.: 2008. *Třetí vlna. Demokratizace na konci 20. století*. Centrum pro studium demokracie: Praha.

Ježek, Vlastimil a kol.: 1992. *Historie v nepokřiveném zrcadle. Československo v letech 1968 - 1989*. Fortuna: Praha.

Kaplan, Karel: 1993. *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta: Praha.

Kaplan, Karel: 1997. *Pět kapitol o Únoru*. Doplněk: Brno.

Kárník, Zdeněk - Kocian, Jiří - Rákosník, Jakub - Pažout, Jaroslav: 2009. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu VI*. Dokořán: Praha.

Kopeček, Lubomír: 2003. Sociálně politické podmínky demokracie. IN: Hloušek, Vít - Kopeček, Lubomír eds.: *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Mezinárodní politologický ústav: Brno.

Linz, Juan J.: 2000. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers.

Linz, Juan J. - Stepan, Alfred: 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. The Johns Hopkins University Press: Baltimore and London.

Luers, William H.: 1990. Czechoslovakia: Road to Revolution. IN: *Council of Foreign Relations*, Vol. 69, No. 2, p. 77-98.

Mayer, Françoise: 2009. *Češi a jejich komunismus*. ARGO: Praha.

Možný, Ivo: 1991. *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Sociologické nakladatelství (SLON): Praha.

Otáhal, Milan: 2003. *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968 - 1989*. Dokořán: Praha.

Pithart, Petr: 2009. *Devětaosmdesátý*. Nakladatelství Academia: Praha.

Prokš, Petr: 1993. *Konec jednoho experimentu. Krize a pád totalitního režimu v Československu 1968 - 1989*. Nakladatelství H+H: Praha.

Pullmann, Michal: 2011. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Scriptorium: Praha.

Reiman, Michal: 2000. *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. Karolinum: Praha.

Rupnik, Jacques: 2002. *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Academia: Praha.

Říchová, Blanka: 2006. *Přehled moderních politologických teorií*. Portál: Praha.

Smutný, Jaromír: 1996. *Svědectví prezidentova kancléře*. Mladá fronta: Praha.

Skilling, Gordon H.: 1980. Charter 77 and the Musical Underground. IN: *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 22, No. 1, p. 1-14.

Suk, Jiří: 2003. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*. Prostor: Praha.

Suk, Jiří: 2004. Vidím vám všem až do žaludku. Sesazování Gustáva Husáka v roce 1987. IN: *Historie a současnost*, č. 4, s. 26. Nakladatelství Lidové noviny (NLN).

Tretera, Jiří R.: 1997. *Konfesní právo a církevní právo*. Vydavatel Jan Krigl: Praha.

Vykoukal, Jiří - Litera, Bohuslav - Tejchman, Miroslav: 2000. *Východ - Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Nakladatelství Libri: Praha.

Zeman, Zbyněk: 1998. *Vzestup a pád komunistické Evropy*. Mladá fronta: Praha.

Ženíšek, Marek: 2006. *Přechody k demokracii v teorii a praxi*. Nakladatelství Aleš Čeněk: Plzeň.

Prameny:

Balík, Stanislav. Komunistický režim v Československu a přechod k demokracii. Online text,

dostupné na: <http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=473>, 30. 4. 2015.

Český rozhlas: 2012. *Ztracený archiv Hlasu Ameriky*, dostupné na: http://www.rozhlas.cz/leonardo/historie/_zprava/ztraceny-archiv-hlasu-ameriky--1112447, 30. 4. 2015.

MŠMT ČR. *Školský zákon. Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání*, dostupné na: <http://www.msmt.cz/dokumenty/novy-skolsky-zakon>, 30. 4. 2015.

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. *Ústavní zákon ze dne 9. května. Ústava Československé republiky*, dostupné na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html, 30. 4. 2015.

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. *Ústavní zákon ze dne 11. července 1960. Ústava Československé socialistické republiky*, dostupné na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html. 30. 4. 2015.

Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR. *Ústavní zákon ze dne 27. října 1968. Ústava o Československé federaci*, dostupné na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.html, 30. 4. 2015.

RVP G 2007. 1. Vymezení Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia, dostupné na: http://www.msmt.cz/file/7150_1_/download/, 30. 4. 2015.

7 RESUMÉ

The theme of this thesis is the transition from non-democratic regimes to democracy in Czechoslovakia in the 80s and 90s. The transition phase was imaginary bridge to democracy after almost half a century of communist rule, already after the end of World War II in Czechoslovakia gradually he took over the reins of leadership into their own hands. In the course of that half-century followed several types communist regime in Czechoslovakia. Each function has its own character and it is absolutely crucial when it is removed, thus promoting the transition to democracy, for example.

In Czechoslovakia resulted in several phases over the regime pretotalitní authoritarian regime to posttotalitní authoritarian regime. For this work they are crucial especially 80s and Development for the transition, but it is first necessary to a reasonable extent characterize the communist regime over time.

The second part is the depiction of an identifiable issue with respect to how it is taught in secondary schools.

Based on the survey I conducted, whether the subject in secondary schools transform teaching mode Czechoslovakia. This issue has been confirmed positive. I also carried out an analysis of selected textbooks for the subject of social foundations that I can find in them the theme of transformation in Czechoslovakia. Likewise, if they contain typologies of undemocratic regimes. Selected topics I found them, but the overall design of textbooks for the teaching of content unsuitable.

8 PŘÍLOHY

Příloha č. 1 - Dotazník pro učitele středních škol s aprobačí ZSV/OV - dotazníkové šetření

ZSV/OV - ideologie, typy režimů a "sametová revoluce" v ČSSR

Na jakém typu střední školy vyučujete?

- Gymnázium
- Střední odborná škola (zakončená maturitní zkouškou)
- Střední odborná škola (zakončená výučním listem)
- Střední odborná škola (zakončení možné obojím způsobem)

V rámci politologie vyučujete i "Vznik a vývoj Československa a ČR" s tím, že neopomenete připomenout i revoluční události 1989?

- Ano, revoluční události 1989 zmiňuji
- Ne, revoluční události 1989 nezmiňuji
- Revoluční události 1989 nezmiňuji, jelikož mi to nepříjde podstatné
- Revoluční události 1989 nezmiňuji, protože není dostatek času na jejich připomenutí v rámci hodiny
- Jiné důvody, uveďte jaké

Napište vlastní odpověď

Zbývá 100 znaků

Kolik vyučovacích hodin věnujete právě vzniku a vývoji Československa a ČR?

- Méně než 1 vyučovací hodinu
- 1 vyučovací hodinu
- 2 vyučovací hodiny
- Více než 2 vyučovací hodiny

Vyučujete v rámci politologie i politické ideologie a typy režimů?

- Ano, vyučuji
- Ne, nevyučuji

Kolik vyučovacích hodin věnujete právě politickým ideologiím a typům režimů?

- Méně než 1 vyučovací hodinu
- 1 vyučovací hodinu
- 2 vyučovací hodiny
- Více než 2 vyučovací hodiny

Vyučujete politické ideologie a typy režimů pouze obecně, nebo s přihlédnutím či upozorněním na vývoj režimu v tehdejší ČSSR?

- Pouze obecně
- S přihlédnutím k ČR

V případě, že kladete důraz na typ a vývoj režimu v ČSSR, zmiňujete v rámci právě tohoto totalitního režimu i události tzv. "sametové revoluce"?

- Ano, zmiňuji i tzv. "sametovou revoluci"
- Ne, tzv. "sametovou revoluci" nezmiňuji
- Nezmiňuji, protože mi to nepřijde podstatné
- Nezmiňuji, protože na to není v rámci hodiny čas
- Jiné důvody, uveďte jaké...

Napište vlastní odpověď

Zbývá 100 znaků

Používáte k výkladu této látky některou z učebnic? Pokud ano, kterou a proč?

 Napište odstavec

Zbývá 1500 znaků

Zdroj:

Vlastní zpracování na internetových stránkách www.surveio.com.